

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Факультет психології та соціальної роботи

Кафедра соціальної психології

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

«Комунікативна компетентність студентів з різним рівнем автономії»

«Communicative competence of students with different levels of autonomy»

Виконав: здобувач денної форми навчання
спеціальності 053 Психологія

Шень Вей

Керівник кандидат психологічних наук

Медянова О.В. _____

Рецензент: к.психол.н., доцент кафедри загальної і
диференційної психології Державного закладу
"Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського", Бринза І. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри
соціальної психології

№ 4 від 29 листопада 2023 р.

Завідувачка кафедри соціальної
психології Кононенко О.І.

(підпис)

(прізвище, ім'я)

Захищено на засіданні ЕК № _____
протокол № __ від __. __. 20__ р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

(підпис) Родіна Н. В.
(прізвище, ім'я)

Одеса 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА АВТОНОМІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ.....	7
1.1 Поняття комунікативної компетентності та її структури у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених.....	7
1.2 Чинники формування комунікативної компетентності в структурі особистості студентів.....	15
1.3 Поняття автономії особистості та особливості її прояву у студентської молоді.....	18
Висновки до I розділу	22
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ АВТОНОМІЇ.....	25
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження.....	25
2.2 Методики емпіричного дослідження комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії.....	27
Висновки до II розділу.....	33
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ АВТОНОМІЇ.....	34
3.1. Психологічні особливості комунікативної компетентності та автономії досліджених груп студентів.....	34
3.2. Психологічні особливості комунікативної компетентності груп студентів з різним рівнем автономії.....	46
3.2.1. Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів групи 1 з різним рівнем автономії.....	46
3.2.2. Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів групи 2 з різним рівнем автономії.....	48
3.2.3. Порівняльний аналіз впливу різних типів автономії на комунікативну компетентність студентів груп 1 та 2.....	51

3.3 Кількісний аналіз показників типів автономії, комунікативну компетентність студентів та психологічного благополуччя.....	57
3.3.1 Кореляційний аналіз показників типів автономії, комунікативну компетентність студентів та психологічного благополуччя.....	57
3.3.2 Факторний аналіз впливу типів автономії на комунікативну компетентність студентів.....	60
Висновки до III розділу	62
ВИСНОВКИ	64
ДОДАТКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогоднішня вища освіта орієнтована на вільний розвиток людини, на творчу ініціативу, самостійність здобувачів. Професійна реалізація, особливо у соціономічних професіях, базується на автоматизованих комунікативних навичках як в області обробки інформації, так і в міжособистісних, соціальних сферах. Незалежно від сфери застосування комунікативні вміння включають інтеграцію когнітивних, емоційно-регуляційних та прагматично-дієвих вмінь. Від сьогоденного професіонала очікують не лише вміння з пошуку, аналізу та застосування різних типів інформації (наукової, професійної, індивідуально-особистісної та соціальної), а й вмінь самостійно знаходити та обробляти невистачаючі данні, інтерпретувати її з урахуванням понять і уявлень, аргументувати свою точку зору. Тобто бути здатним до самостійності у міркуваннях, поведінці, рішеннях та напругах саморозвитку, бути автономним від впливу авторитетів, оточення чи надв'язуваних стереотипів, що вже не відповідають вимогам дійсності.

У сучасній психологічній літературі існує багато досліджень, присвячених розвитку комунікативної компетентності. Проблематикою комунікативної компетентності у професійному спілкуванні займалися зарубіжні (Д. Хайсз, Ю. Хабермас, Н. Хомський, Дж. Уаймен, М. Аргайл, Р. Белл, Д. Адаір, Д. Бернет, Д. Хаймс, та ін.) та вітчизняні (С. Максименко, І. Бех, М. Заброцький, Т. Пономаренко, С. Паршук, С. Шевченко, М. Мамарчук, О. Юхимець, ін.) вчені. Особливості формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців досліджували З. Калмикова, Н. Кіржа, Н. Кожем'яко, О. Кокун, Л. Мамчур, Н. Рабецька, В. Черевко та ін.

Вміння спілкуватися, співпрацювати, розуміти себе та інших є найбільш цінними якостями у новій соціально-економічній та культурній ситуації. Комунікативна підготовка, як і раніше, спирається на передачу формальних знань, все більш уваги приділяється формуванню практичних умінь у міжособистісній, учбовій та професійній сферах діяльності майбутніх фахівців.

То б то актуальним стає своєчасний моніторинг рівня розвитку комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти у процесі навчання, для своєчасної корекції та розвитку ЗВН, яких не вистачає у особистості для успішної професійної реалізації.

Таким чином, актуальність даної роботи полягає в необхідності своєчасного аналізу стану комунікативної компетентності майбутніх професіоналів, відбору ефективного діагностичного інструментарію та дослідженні чинників, що сприяють розвитку комунікативної компетентності студентів у процесі їх професіоналізації.

Об'єкт дослідження – комунікативна компетентність як інтегральна характеристика особистості.

Предмет дослідження – психологічні особливості комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії.

Мета – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психологічні особливості комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз змісту поняття комунікативна компетентність, підходів до аналізу її структури та чинників, що впливають на її розвиток.

2. Експериментально дослідити психологічні особливості компонентів комунікативної компетентності у студентів та характеристики їх автономії.

3. Виявити і проаналізувати психологічні особливості комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії.

Методи дослідження: теоретична частина дослідження була реалізована за допомогою методів аналізу, синтезу, порівняння, систематизації теоретичного матеріалу з теми. В рамках емпіричної частини дослідження були використані: Тест для визначення комунікативних здібностей студентів І. Р. Гумінна; Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей В. В. Синявського та В. А. Федоришина (КОС-1); Методика діагностики комунікативної толерантності В. В. Бойко; Методика експертної оцінки невербальних комунікацій А.

М. Кузнецова; Опитувальник особистісної автономії М. Нум, адаптований та стандартизований І. В. Корчіковою; Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським.

Метод математичної статистики – кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона), факторний аналіз (метод головних компонент), для порівняння груп використовувались однофакторний дисперсний аналіз (коефіцієнт Фішера) та t-критерій Стюдента.

Організація і база проведення емпіричної роботи: дослідження проводилося дистанційно, через соціальні мережі студентів, яким пропонувалась пройти дослідження за бажанням. Вибірка складалася з двох груп: студенти 2-4 курсів, що не мають активного професійного досвіду самореалізації – 25 осіб, студенти старших курсів – що мають активну професійну самореалізацію – 19 осіб. Генеральна сукупність респондентів складає 44 особи.

Практичне значення роботи: отримані результати можуть бути використані у психологічному супроводі вищої освіти при формуванні комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів, особливо соціономічних професій, у психологічному консультуванні, у тренінгах розвитку особистості професіонала.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, 12 таблиць та 6 рисунків, загального висновку та списку літератури. Загальний об'єм – 85 сторінок, з них основного тексту – 67 сторінки, списку літератури – 73 джерела.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА АВТОНОМІЇ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТІВ

1.1 Поняття комунікативної компетентності та її структури у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених

Сьогоднішні соціальні реалії актуалізують формування розвинених комунікативних навичок як обов'язкового та базового компоненту професіоналізації, особливо у соціономічних професіях [19, 41, 42, 12, 36, 56, 53, 25, 55, 18, 7, 37].

Поняття «комунікативної компетентності» активно почало формуватися у 60-70х роках ХХ ст. І першим його ввів Делл Хайсз, трактуючи як сукупність знань та навичок спілкування, які потрібні людині для досягнення своїх цілей у суспільному житті [62].

Н. Хомський, формулює поняття «мовна компетентність», як вміння будувати правильні граматичні конструкції [42, с.61-62]. Пізніше Ю. Габермас поширив таку трактовку до ораторського мистецтва, яке реалізується завдяки системі правил спілкування та має ціль створити «ідеальну мовленнєву ситуацію» [48, с.114]. А. Шумарова розглядала вплив знань умов, ситуацій в яких відбувається мовленнєвий акт на формування «мовної компетентності», поширюючи лінгвістичне наповнення терміну до соціолінгвістивної та комунікативної компетентності [36].

Д. Вейман пізніше починає досліджувати «комунікативну компетентність» в руслі соціальної взаємодії між людьми [42, с.62]. І протягом деякого часу комунікативну та соціально-психологічну компетентності розглядали як синоніми, а надалі як складові соціальної компетентності.

У 80-90х роках ХХ ст. Л. Петровська, Ю. Ємельянов та Д. Ізаренков вивчали співвідношення вербальних та невербальних засобів спілкування, як базових складових комунікативної компетентності [22, 62, 10].

Подальший розвиток поняття відбувався в руслі компетентнісного підходу цілою плеядою вітчизняних авторів (О. Березюк, О. Вихрущ-Олексюк, Л. Орбан-

Лембрик, Я. Ромашова, О. Ястремська, І. Зимнія) [42].

Таким чином, розуміння поняття комунікативна компетентність від узагальненого тлумачення як комунікативних вмінь, розвивалось через ретельне розглядання окремих його аспектів (мовленнєвих вмінь, соціально-психологічних чинників міжособистісної взаємодії, співвідношення вербально та невербального у спілкуванні, як обов'язкової складової професійної компетентності та ін.) та включення їх в структуру його поняття.

Узагальнюючи різноманіття досліджених аспектів розглядаємого феномена, Т. Пономатенко пропонує таку систему поглядів на нього [42, с.63-64], яку ми також приймаємо як базову та доповнюємо систематизацією сучасних науковців:

- *як сферу діяльності особистості* – систему комунікативних ЗВН (В. Захарова, Ю. Ємельянов, О. Леонтьєв, М. Лісіна, С. Максименко, Д. Хаймз, Н. Хрящова, В. Ядова);
- *як здатність особистості виокремлювати та вирішувати різні типи комунікативних завдань* (Л. Гейхман, І. Зуєв, Д. Іванов, К. Митрофанов, О. Муравйова, О. Соколова, С. Скворцова, Ю. Вортнікова);
- *як вміння урахувати та толерантно відноситись до культурно-історичних та морально-ідеологічних характеристики комунікантів* (Т. Вольфовська, Г. Ковальов, А. Маслоу, Я. Морено, Г. Олпорт, Ю. Габермас);
- *як прояв особистісного досвіду особистості* (В. Гаркуша, О. Гринчук, М. Заброцький, Ю. Мель, О. Сидоренко, М. Холодна, О. Кузь);
- *як емпатійну властивість та вільне володіння як вербальними, так и невербальними засобами спілкування* (А. Деркач, Л. Петровська, А. Сухов);
- *як вид особистісної ресурсності* (В. Куніцина, В. Погольша, Н. Казарінова).

Багатоваріантність формулювання поняття комунікативної компетентності у сучасні вітчизняній науці (табл.1.1), призводить до практики надання свого трактування чи приєднання до визначення попередників.

Таблиці 1.1

Формулювання поняття комунікативної компетентності

1	Т. Пономаренко	<i>«це сукупність знань, умінь та навичок, які забезпечують успішну комунікативну діяльність і сприяють ефективній реалізації життєвих цілей людини» [42, с.64]</i>
2.	А. Бодальов	<i>«здатність встановлювати і підтримувати ефективні контакти з іншими людьми за наявності внутрішніх ресурсів (знань і вмінь)» [51, с.144]</i>
3.	В. Жуков	<i>«комунікативна компетентність – це психологічна характеристика людини як особистості, яка проявляється в її спілкуванні з людьми, або здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакт із людьми» [51, с.144].</i>
4.	Т. Вольфовська	<i>«необхідний людині рівень сформованості досвіду, умінь і навичок міжособистісної взаємодії, щоб успішно функціонувати в суспільстві з урахуванням власних здібностей і соціального статусу» [51, с.144].</i>
5.	Л. Мамчур	<i>«комунікативна компетенція – це сукупність знань про спілкування у різноманітних умовах і обставинах з різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засад взаємодії, умінь і навичок їх ефективного застосування у конкретній ситуації спілкування в ролі адресанта і адресата» [36].</i>

6.	С. Шевченко, Н. Фалько	<i>«під комунікативною компетентністю ми розуміємо узагальнену комунікативну властивість майбутніх фахівців (психологів), що включає розвинуті комунікативні здібності, сформовані уміння і навички міжособистісної ефективної взаємодії та адекватне взаєморозуміння в процесі спілкування» [51, с.144].</i>
7.	Л. Шевцова, Л. Башманівська.	<i>«комунікативна компетентність – це здатність учня (студента) якісно та кваліфіковано здійснювати мовленнєвий акт на високому рівні, враховуючи складові ситуації спілкування (місце, час, мету, тему спілкування тощо)» [52].</i>
8.	Т. Гурлева	<i>«комунікативна компетентність (КК) — це певний рівень сформованості особистісного й професійного досвіду взаємодії з оточуючими людьми, який потрібен індивіду, щоб у рамках своїх здібностей і соціального статусу успішно функціювати у професійному середовищі і суспільстві» [18, с.52].</i>
9.	Н. Василів, О. Кузь	<i>«У найбільш загальному вигляді комунікативну компетентність спеціаліста-психолога можна охарактеризувати як певний рівень сформованості особистісного і професійного досвіду взаємодії з оточенням, який потрібен індивіду, щоби у рамках своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати</i>

		<i>у професійному середовищі і суспільстві» [7, с.43].</i>
10.	К. Галацин, А. Хом'як	<i>«комунікативна компетентність як особистісне новоутворення, що забезпечує можливість людини конструктивно взаємодіяти з іншими людьми, спілкуватися, творчо вирішувати різні професійні завдання» [13, с.104].</i>

Таким чином, однозначного тлумачення поняття комунікативна компетентність на сьогоднішній день в психологічній науці відсутнє [42, 51, 36, 1, 7, 44, 30], тому «що вчені (психологи, лінгвісти, соціолінгвісти, психолінгвісти, лінгводидакти) мають різні підходи до визначення та розуміння комунікативної компетентності, її компонентів» [51, с.144]. Для мети нашого дослідження найбільш близьке визначення К. Галацина та А. Хом'як [13].

Тлумачення структури феномену комунікативної компетентності у вітчизняних та зарубіжних авторів також декілька відрізняється. Найбільш популярна трьох компонентна структура, що була запропонована Дж. МакКроскі [73]), та складається з:

- *когнітивного компоненту* – володіння мовою, культурними та моральними нормами спілкування;
- *емоційного компоненту* – емоційна чутливість, емпатійність, емоційний інтелект (на вербальному та невербальному рівнях);
- *поведінкового компоненту* – здібність до комунікативної співпраці, організаційні здібності, ініціативність.

Б. Шпітсберг та В. Купах емоційний компонент трактують як *мотиваційний* – потребу у ефективній та компетентній комунікації. О. Корніяка розглядає структуру комунікативної компетентності з позиції класифікації вмінь, що її забезпечують: *комунікативно-мовленнєву здатність*, як вміння сприйняття, адекватного розуміння та формування свого бачення інформаційного блоку; *соціально-перцептивну здатність* як пізнання та толерантного сприйняття іншого; *інтерактивну здатність* як

«вміння організовувати і регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння» [44, с.72].

В руслі компетентнісного підходу частіше використовується структура запропонована І. Зимнією [44, с.38], що включає: мотиваційний, когнітивний, поведінковий, ціннісно-смысловий та емоційно-вольовий аспекти.

Т. Пономарева з урахуванням вимог інформаційного суспільства доповнює трьох компонентну структуру феномену четвертим елементом медійним компонентом, який «являє собою професійну медіакомпетентність фахівця (технічні ЗУН, маркетингові ЗУН, психологічна готовність до діяльності в такий спосіб та наявність певних особистісних якостей)» [42, с.75].

Т. Гурлева акцентує нашу увагу на проблему зниження інформативності комунікацій через посередників (інтернет, СМІ), що актуалізує розвиток рефлексивних складових комунікативної компетентності [1, 18], на важливості формування діалогової культури спілкування з використанням посередника – тексту. Що особливо актуально для фахівців у соціономічних професіях, де особливості сьогоденної ситуації (обмеження реального спілкування внаслідок епідемії чи військового стану, активний перехід до медійних форм роботи), призводять до виникнення дефіциту повноцінної багато модальнісної інформації при спілкування с партнером (візуальної, кінестетичної, хеморецепції та ін). Тому «Компенсувати брак візуальної інформації (загального вигляду, погляду, жестикуляції клієнта) доводиться шляхом «напружування» таких складових комунікативної компетентності, як особистісна проникливість (рефлексивна здатність розкривати зв'язок вчинкової активності особистості з її духовними потребами), а також психологічно інтерпретувати гендерні, когортні та інші особливості партнерів-комунікантів з використанням психологом багажу своїх загальнопсихологічних знань і умінь та професійного досвіду» [18, с. 53]. Автор робить висновок, що в таких умовах підвищується вплив друкованого тексту при роботі психолога с клієнтами, тому однією з складових комунікативної компетентності останніх років стає навичка діалогового спілкування з клієнтом-читачем через текстові ЗМІ.

Г. Кошонько та О. Лужецька пропонують свою структуру комунікативної компетентності, яка, за їх думкою, складається з таких компонентів [29]:

- гностичний – система загально-теоретичних знань про спілкування, та своїх особистісних індивідуально-психологічних характеристик та можливостей, здатність до творчого рівня спілкування;
- конативний – система вмінь: загальні та специфічні комунікативні вміння; культури мовлення; перцептивно-рефлексивні вміння; організаційні вміння в аспекті комунікативної діяльності;
- емоційний – гуманістична спрямованість особистості; повага до внутрішнього світу оточуючих та самого себе; позитивна Я-концепція; емоційний інтелект особистісний та професійний.

З цими попередніми авторами погоджуються і К. Галацин та А. Хом'як [13] пропонуючи структуру комунікативної компетентності майбутнього фахівця (рис.1.1), що ми вважаємо найбільш конструктивною.

Рис.1.1. Структура комунікативної компетентності майбутнього фахівця за Г. Галацин та А. Хом'як

Н. Василів, О. Кузь розглядають склад професійної компетентності психолога/фахівця у сфері бізнесу та управління як :

- «високий рівень мовленнєвого розвитку, що дозволяє людині в процесі спілкування вільно сприймати і передавати інформацію;
- вміння активного слухання, побудова зворотного зв'язку;
- розуміння невербальної мови спілкування;
- здатність правильно оцінювати співрозмовника як особистість і вибирати власну комунікативну стратегію залежно від цієї оцінки;
- вміння вести себе адекватно ситуації і використовувати її специфіку для досягнення комунікативних цілей, викликати у співрозмовника позитивне сприйняття своєї особистості» [7].

С. Скворцова та Ю. Вортнікова пропонують розглядати комунікативну компетентність, як внутрішній резерв [44, с.18] та структурну композицію комунікативних компетенцій [44, с.53]. Комунікативна компетенція в межах компетентнісного підходу, трактується як здатність до вирішення комунікативних задач. Автори складають структуру комунікативної компетентності з низки компетенцій: самосвідомості, самоконтролю та емпатії, перцептивна, аналітична, оцінна, проєктивна, мнемічна, рефлексивно-аналітична, рефлексивно-оцінна, фонетична, лексична, синтаксична, граматична, стилістичну, мовленнєво-активна, дискурсивна, прагматична, стратегічна, а також компетенції сумісності, комунікабельності, конфліктності; організаційна, етична, експресивна, загально та міжкультурна, компетенція у сфері мовленнєвого етикету, предметна, профільна та технологічна компетенції [44, с.33-35]. Перераховані компетенції автори поєднують у групи та роблять висновок, що «комунікативна компетентність особистості розглядається як інтегративне особистісне утворення, що є композицією складових комунікативної компетентності: *емоційної, вербально-логічної, рефлексивної, лінгвістичної, мовленнєвої, інтерактивної, соціально-комунікативної, технічної, соціокультурної, соціолінгвістичної, предметно-змістової й інформаційної*» [44, с.55]. А структуру комунікативної компетентності формують з композиції п'яти компонентів: індивідуально-особистісного, мовленнєвого, інтерактивно-практичного, полікультурного і предметно-інформаційного [44, с.56].

У дослідженнях О. Кравченко-Дзондза комунікативна компетентність трактується як міждисциплінарний феномен, який немає чіткого тлумачення та має декілька дефініцій: мовленнєва компетентність, вербальна комунікативна компетентність, комунікативна грамотність, соціолінгвістична компетентність, комунікативні здібності, комунікативні вміння та ін. [30].

Таким чином, можна констатувати, що поняття комунікативна компетентність та його структурна організація не має однозначного тлумачення у сучасній психології, залежить від підходу та ракурсу її вивчення дослідниками. Термін має міждисциплінарний характер, тому що характеризує інтегративну особистісну особливість [44, 23, 30, 14]. Структуру її науковці продовжують уточнювати та розвивати, завдяки новим компонентам, які стають актуальними з урахуванням вимог інформаційного середовища та мінливих соціальних обставин сьогодення.

1.2 Чинники формування комунікативної компетентності в структурі особистості студентів

Ряд авторів звертають нашу увагу на те, що у сьогоденні ефективність професійної діяльності нерозривно пов'язана з рівнем розвитку комунікативних навичок фахівця [42, 2, 18], а саме період отримання вищої освіти є сенситивним періодом розвитку комунікативної компетентності майбутніх професіоналів [42, 41, 25, 55, 49, 31, 13, 37]. Це актуалізує дослідження процесу та чинників розвитку цього фундаментального елементу особистості професіоналу.

А. Шейфул [68] виокремлює *внутрішні* (індивідуальна зацікавленість у розвитку та удосконаленню ЗВН та стратегій комунікації) та *зовнішні* чинники успішності розвитку комунікативної компетентності (фокусування агентів соціалізації на формуванні зрілої комунікативної компетентності фахівців на всіх етапах розвитку соціалізації особистості).

Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень свідчить, що на якість формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти впливають

такі чинники, як:

- багатий комунікативних досвід особистості, що формується при поєднанні внутрішньої мотивації та організації сприятливих зовнішніх умов для удосконалення всіх складових комунікативних (ЗВН) [57, 62, 2], особливо при залученні студентів до реальних ситуацій майбутньої діяльності [42, 7];
- поєднання організаційних, етичні та соціально-культурних чинників розвитку комунікативності особистості [72, 9, 16, 66, 13];
- суто організаційні чинники: широка комунікативна практика, оптимальний контроль та створення умов для розвитку не лише соціо-психологічної, но і професійної комунікативності [60];
- суто індивідуально-психологічні чинники особистості здобувача вищої освіти [33];
- організація учбового процесу с фокусуванням на багаторівневому процесі формування теоретичних знань та практичних вмінь у комунікативній діяльності майбутніх професіоналів [35, 47, 44, 14, 52];
- підвищення ролі інформаційних технологій та їх впливу на формування медіа складової комунікативної компетентності [42, 14];
- дослідження стимулюючого впливу особистісних феноменів на розвиток комунікативних вмінь особистості: асертивності [4, 61, 63], емоційний інтелект [42, 45], креативності [32], толерантність [62], самооцінка [42, 65], адаптивності [20], автономність [62].

Крім формування структури комунікативної компетентності дуже актуальним є процес її розвитку. Який на теоретичному та методологічному рівнях досліджувався зарубіжними вченими: Дж. Р. Андерсеном, Ф.С. Бацевичем, Л.В. Барановською, Т.Н. Сухарєвою; та вітчизняними вченими: А. Богуш, О. Головка, Ю. Ємельянов, Ю. Жуков, М. Заброцький, В. Звягінцев, І.Зимня, В. Кан-Калик, Л.Коваль, І. Колеснікова, Ю. Крижанська, А. Маркова, Л. Петровська, О. Сібіль, Т. Симоненко, В. Третьяків та ін.

Н. Доброва та М. Осипова наголошують на тому, що процес розвитку комунікативних здібностей пов'язаний з формуванням соціальної перцептивної

сторони спілкування що включає не лише розуміння внутрішніх станів людей, а й свідоме курування своїми поведінковими стилями, відповідно ситуації спілкування тобто достатній рівень розвитку таких особистісних феноменів як самосвідомлення, саморегуляція, лабільність когнітивних стилів, сформована картина сіту та автономія (поведінкова, емоційна та когнітивна). Всі ці феномени активно формуються одночасно з комунікативною компетентністю у процесі первинної професіоналізації при навчанні у ВНЗ.

Такої думки дотримуються багато науковців [1, 7]. Так О. Кузь та Н. Василів констатують, що розвиток комунікативних здібностей «пов'язаний із формуванням особистісних новоутворень як у сфері інтелекту, так і в сфері професійно значущих характеристик індивіда» [7, с.45]. І. Купіна наголошує на розвитку креативності в процесі навчання студентів, що сприяє формуванню їх комунікативної компетентності [32].

О. Кравченко-Дзондза розглядаючи процес формування комунікативної компетентності в студентський період, виділяє чотири його рівня [31, с.207]: 1) неусвідомлена компетентність - несамотійна діяльність студента з домінування викладача у взаємодії студент-викладач; 2) репродуктивна компетентність - наявність у студента необхідних знань без сформованих навичок для їх застосування; репродуктивна діяльність студентом виконується по пам'яті чи зовнішньому сценарію; викладач організує обмін інформацією між студентами; 3) продуктивна компетентність – достатнє володіння студентами потрібними вміннями; володіння аналітичними методами аналізу та синтезу інформації; студенти вже самотійні, викладач лише стимулює їх мотивацію до саморозкритті та самовдосконалення; 4) творча компетентність – самореалізація компетентної особистості, здатної до самотійної творчою навчальної діяльності.

К. Галацин та А. Хом'як доводять, що у процесі навчання «найбільш повно проявляється інформативно-комунікативна сторона спілкування, обумовлена предметно-змістовим аспектом навчання; частково – інтерактивна сторона, при різноманітності форм залучення студентів до навчальної діяльності та відсутності рівня соціальної перцепції» [13, с. 90]. Але відзначають, що в цей період домінуючий вплив

при міжособистісній комунікації у процесі навчання та виховання мають вербальні засоби, тому бажано підштовхувати студента до розвитку самореалізації через дискусії та діалоги. Це розвиває як комунікативні можливості, завдяки становленню самостійності, і автономію, і готовність до самостійної дії, через «сполучення комунікації та дії, через моводію» [13, с. 90].

Таким чином, дослідники визначають що період навчання у ВНЗ є найбільш результативним для розвитку комунікативної компетентності професіонала, а в якості чинників її розвитку у цей період становлення професіоналізму виокремлюють: психологічні, соціальні, особистісні, соціокультурні, естетичні, лінгвістичні (мовні) та інші. Комунікативна компетентність фахівця є особистісним новоутворенням періоду професіоналізації, тому його розвиток пов'язана з розвитком інших новоутворень цього періоду.

1.3 Поняття автономії особистості та особливості її прояву у студентської молоді

Особистісна автономія одне з новоутворень юнацького віку [3, 6]. Але розвиток особистості продовжується все життя, а «рівень автономії, так само і потреба в автономії збільшується із розвитком особистості, із зростанням віри у себе і у свій особистісний та інтелектуальний потенціал, у власну здатність перебороти труднощі і стресові ситуації, з якими стикається особистість на власному життєвому шляху» [43, с.82]. Тому незалежно від віку студента, завдяки розвитку ресурсів особистості в період засвоєння нових ЗВН відбувається зростання особистості та трансформація її характеристик, у тому числі і автономії особистості.

І. Корчікова перераховує зарубіжні та українські підходи до розуміння автономії, через контекст: самодетермінації (Е. Дісі, Р. Райан); ідентичності (Дж. Марсія, Е. Еріксон); суб'єктності та самоефективності (А. Бандура); автентичності та незалежності (Дж. Дуоркін), здатності до саморегуляції й самоконтролю дій, рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей (Б. Берофські, Д. Мейерс, Р. Ноггл, Дж.

Андерсон, Дж. Тейлор) [28, с.8].

У сьогоденних психологічних дослідженнях частіше всього використовуються два підходи до розглядання концепції особистісної автономії: теорія самодетермінації та теорія психологічного благополуччя [43, с.81].

У межах теорії самодетермінації, автономія розглядається як базова потреба і «являє собою прагнення відчувати себе ініціатором власних дій, самостійно контролювати свою поведінку» [43, с.31], а у межах теорії психологічного благополуччя – як особистісну рису та компонент психологічного благополуччя [43, 50].

На думку М. Павлюк автономія, трактується як самостійність, та є складною інтегративною якістю особистості, яка пов'язана із іншими характеристиками особистості, а саме: Я-концепція, ідентичність, мотиваційною сферою, здатністю до вибору [38, 39].

І. Корчікова пропонує своє визначення особистісної автономії, як характеристики «особистості, що виявляється у здатності до самостійного й незалежного від безпосередніх зовнішніх впливів визначення своєї позиції і поведінки, здійснення свідомого вибору, проектування свого майбутнього на основі рефлексії власних потреб, мотивів і цінностей» [28, с.9].

Науковці формують прояви автономії особистості достатньо різноманітне: як уміння свідомо керувати своїми вчинками та практичною діяльністю, в руслі власних поглядів, переконань та планів та «часом на протигагу силам зовнішнього оточення і всупереч власним миттєвим бажанням» [50, с.31]; вміння долати перешкоди на своєму шляху [38]; як самостійне цілепокладання, як розвинена рефлексія, гнучке та креативне мислення та діяльність [43, с.81].

У європейському суспільстві, де найбільш цінується індивідуалізм, особистісна автономія трактується «як незалежність, опора на власті індивідуальні особливості, ресурси і можливості» [70, с.7]. Але при цьому паралельно розвивається розуміння автономії особистості як самоврядування, вона позиціонується через «пов'язаність з іншими людьми та залежність від них, з одного

боку, та сильну самосвідомість та саморозуміння, з іншого» [50, с.32]. То б то автономія трактується як не відокремлювання від людей, а вміння знайти баланс між самостійністю та прив'язаністю. В межах такого підходу автономна людина трактується як доброзичлива, відкрита, психічно благополучна, без неврозів та інших психопатологічних негараздів [58]. При такому підході автономія асоціюється з психічним здоров'ям та є результатом позитивного розвитку особистості. Високий рівень автономії пов'язується з позитивними якостями, які підвищують психологічне благополуччя: емпатією, моральністю, позитивним відношення до оточуючих, високою продуктивністю діяльності [71, 68, 58].

У соціальній психології автономія особистості трактується як характеристика міжособистісних відносин, як соціально-психологічна властивість, що «дає можливість людині діяти незалежно від внутрішніх і зовнішніх настанов, демонструючи здатність до самостійності» [46, с. 123]. Ряд авторів пов'язують автономії особистості з її самоставленням, бо останнє трактується як чинник розвитку автономії, прояв її прагнення до самореалізації та самостановлення, яке і знаходить вираження через автономність особистості [50, 46].

У віковій психології автономії розглядають в першу чергу як новоутворення підліткового та юнацького періоду, в цьому підході також розглядають процес її формування та чинники, що на нього впливають. Саме в цей період завдяки інтенсивним змінам у фізіології людини, її когнітивній сфері, в сфері її взаємодії з соціумом: інтенсифікації взаємовідносин, зміні соціальних ролей, поширенню прав та обов'язків у соціальних взаємодії, найбільш інтенсивне змінюється автономія особистості. Однак не викликає сумніву той факт, що і на протязі подальшого життя автономія може змінюватися: як розвиватися, та і регресувати під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів життя людини.

Чинники, які впливають на зміни автономії пов'язують з фізіологічними обставинами та відповідно подальшим психічним здоров'ям; з розвитком Я-концепції та мотиваційної сфери особистості; з процесом соціалізації та особливостями взаємовідносин з оточуючими. Різні наукові школи розглядали

окремі чинники розвитку особистісної автономії, як домінуючи, но сьогодні, вчені констатують, що кожний чинник має своє часту впливу, та потрібен комплексний підхід до вивчення такого інтегрального елементу особистості, як автономія.

Досліджуючи розвиток самостійності (автономії) студентів М. Павлюк, приходить до висновку, що вона має складну багаторівневу ієрархічну структуру, рівні якої взаємопов'язані та взаємозалежні між собою. На думку автора, розвиток цієї структури детермінується інтеракційною потребою в автономності і незалежності самого майбутнього спеціаліста [39]. Тому, на нашу думку, потреба в зростанні автономності може бути притаманна студентам не лише юнацького віку, бо залежить від їх індивідуальної спрямованості, потреби у самостійності та самореалізації. У більш зрілих студентів потреба в отриманні професіоналізму може бути активована саме невирішеними у попередні вікові періоди задачами автономності.

М. Павлюк формулює характеристики, що стимулюють розвиток самостійності у процесі навчання у ВНЗ: мотивація навчання, здатність до професійного вибору, особливості взаємодії у системі «викладач-студент», рівень психологічного благополуччя, навички рефлексії власного суб'єктного досвіду активності, творче та інноваційне освітнє середовище [39].

Зарубіжні дослідники підтверджують значний вплив автономності особистості здобувачів освіти на процес професіоналізації, констатуючи наслідки низької автономії у виді підвищеної тривожності [67], низького психологічного благополуччя [68], порушення учбової діяльності та розвитку особистості майбутнього спеціаліста [60, 64].

У зарубіжній психології частіше всього використовують таку структуру автономії: як функціональна, поведінкова та емоційна автономія [28].

М. Бурдукало пропонує таку структуру особистісної автономії [6]:

- поведінкова автономія (потреба і право самостійно робити вибори спираючись на своє розуміння ситуації);
- емоційна автономія (потреба і право мати своє відношення до речей,

людей ситуацій, без потреби урахувати схвалення чи засудження оточуючих);

➤ моральна і ціннісна автономії (потреба і право на власні цінності, норми, правила та думку).

М. Павлюк з позицій ресурсно-компетентнісного підходу, формулює розуміння розвитку самостійності (автономності) майбутнього фахівця, як трансформацію його особистісних ресурсів у період навчання у ВНЗ. Автор відзначає формування у студентів інтегрованої особистісної структури через поступову кристалізація ключових компетентностей інтегрованої структури (світоглядної, комунікативної, розвивальної, інструментальної, автономної) [39].

І. Корчікова, узагальнює досвід сучасних досліджень особистісної автономії, констатує, що у переважній більшості теоретичних підходів та емпіричних досліджень вченими визнана неоднорідність конструкту автономії, але, «незважаючи на відмінності в позиціях, вітчизняні й зарубіжні дослідники розглядають автономію як структуру, що включає поведінковий, когнітивний, емоційний і функціональний компоненти (В. Бейерс, І. Кон, М. Нум, А. Олива, А. Парра, Дж. Франк та ін.)» [28, с.5].

Таким чином, особистісна автономія також, як і комунікативна компетентність, трактується як складна та інтегральна характеристика особистості, яка активно розвивається у період освіти та формування майбутнього спеціаліста.

Особиста автономія складає систему структурних елементів, які відображують різні форми реалізації особистості, та націлені на підтримання ідентичності, надають особистості можливості протистояти зовнішньому тиску обставин та внутрішньому тиску ситуаційних імпульсів, створюючи можливості свідомої корекцію поведінки відповідно до життєвого плану. На нашу думку, для тлумачення особистісної автономії, її місця в структурі особистості та взаємовпливів з іншими характеристиками особистості, а саме комунікативною компетентністю, підходить теорія психологічного благополуччя.

Висновки по 1 розділу

Обов'язковими вимогами до сучасних професіоналів є високий рівень комунікативних вмінь, свідоме сприйняття своїх особистісних перцептивних потреб та можливостей, вміння задовольняти комунікативні вимоги професійної реалізації, сумісної взаємодія та порозуміння з оточуючими, урахування культурологічного контексту мовленєвих ситуацій, комунікативна толерантність та когнітивні вміння роботи з інформацією, використання сучасних технічних можливостей для забезпечення ефективної взаємодії в конкретних ситуаціях професійного спілкування.. Всі ці ЗВН поєднуються в сьогоденному понятті комунікативна компетентність.

Ураховуючи, що таке широке тлумачення системі теоретичних знань, сформованих вмінь та автоматичних навичок, що поєднують різні здібності та структури особистості заради досягнення мистецтва ефективної комунікації професіонала, поступово формувалось у процесі формування сучасного розуміння поняття від узагальненого об'єднання різних форм спілкування в єдине завдання успішною комунікації – інтеракції, через усвідомлення особливостей реалізації окремих комунікативних ресурсів та їх місця в комунікативному процесі. Сьогодні все різноманіття комунікативних вмінь поєднується в інтегровану систему, що є міждисциплінарним поняттям, комплексом ЗВН, який забезпечує професіоналу можливість вирішення комунікативних завдань з урахуванням вимог учасників комунікації, задач комунікації та комунікативної ситуації.

Структура комунікативної компетентності складається з поведінкового, емоційного, ціннісно-регуляційного, культурно-соціального рівней. Структура феномену поширюється завдяки появі нових елементів, пов'язаних з новими технічними умовами інформаційного суспільства та поширенню принципів толерантності та взаємоповаги у суспільно контексті.

Сензитивним періодом розвитку комунікативної компетентності майбутніх спеціалістів є період навчання у вищій школі. Для періоду професіоналізації характерна одночасна перебудова декілька особистісних

структур під вимоги майбутньої професійної діяльності, в тому числі і особистісної автономії. Для оптимізації процесу формування комунікативної компетентності особистості студентів актуально дослідження чинників, які сприяють йому. Одним з таких чинників є особистісна автономія, що також є інтегральною характеристикою особистості. Структури обох феноменів мають реалізацію через однакові сфери особистості: поведінкову, емоційну, ціннісно-мотиваційну, організаційну та ін. Тому дослідити рівень та особливості прояву впливу рівня розвитку автономії особистості на її комунікативну компетентність своєчасна та перспективне завдання психологічної науки.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ АВТОНОМІЇ.

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження

При підготовці до емпіричного дослідження, було враховано основні завдання, принципи та методичні положення психодіагностики стосовно емпіричного дослідження.

Мета – емпірично визначити психологічні особливості комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії.

Дослідження проводилось за послідовними етапами.

Перший етап – пошуково-аналітичний, на якому було вивчено наукову психологічну літературу з заданої проблематики, підібрано методи та методики для проведення дослідження.

Другий етап, емпіричний, – етап проведення психодіагностичного дослідження предмету дослідження.

Під час проведення емпіричного дослідження використовувались надійні, валідні психодіагностичні методики для фіксації психологічних особливостей комунікативної компетентності та типу автономії піддослідних, а також невелика авторська анкета, що надавала потрібні статистичні данні та особливості використання комунікативних ЗВН піддослідних у процесі їх самореалізації.

Відповідно до зазначених завдань та мети нашої роботи було обрано наступні психодіагностичні методики:

- Тест для визначення комунікативних здібностей студентів І. Р. Гумінна (Додаток А);
- Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей В. В. Сиявського та В. А. Федоришина (КОС-1);
- Методика діагностики комунікативної толерантності В. В. Бойко;
- Методика експертної оцінки невербальних комунікацій А. М. Кузнецова;

- Опитувальник особистісної автономії М. Нум, адаптований та стандартизований І. В. Корчіковою;
- Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським.

Всі методики були подані в електронному варіанті та виконувалися респондентами самостійно на добровольчій підставі. Першою пропонувалось заповнити інформовану згоду на дослідження та анкету з особистісними даними, в якій респонденти надавали інформацію: про стать, вік, курс навчання, майбутню професію, наявність доступу до можливості реалізації теоретичних знань про комунікацію у професійній діяльності.

На третьому етапі дослідження, оціночно-рефлексивному, була проведена обробка результатів та математичний аналіз отриманих даних, а також описання та психологічна інтерпретація результати дослідження.

До методів обробки даних відносяться кількісний (статистичний) та якісний (інтерпретаційний) аналізи.

Аналіз наукової літератури щодо розуміння у вітчизняній та зарубіжній літературі поняття «комунікативна компетентність», його структури та чинників формування феномену в період професіоналізації дозволив зрозуміти, що феномен має інтегровану природу, складається з навичок різної модальності та може характеризуватися узагальненими та диференційованими показниками.

Також теоретично встановлено той факт, що розвиток комунікативної компетентності студентів пов'язаний не лише з програмно змодельованими засобами учбового процесу, но і з розвитком інших новоутворень особистості студента. Наше дослідження пов'язано з вивченням впливу різних рівней автономії особистості студента на особливості структури його комунікативної компетентності, з урахуванням впливу на розвиток досліджених феноменів активного досвіду реалізації отриманих знань про природу комунікативності особистості в професійній діяльності.

Аби перевірити та підтвердити дану гіпотезу в практичному аспекті, було проведено експериментальне дослідження, учасниками якого мали різні рівень

можливості використовувати отримані теоретичні знання у реальній професійній діяльності. Учасниками дослідження стали 44 студента, що навчалися по спеціальності психологія, медицина та лінгвістика. 25 респондентів віком від 18 до 23 років навчалися на 2-4 курсах ВНЗ м. Одеси, та не мали активного професійного досвіду самореалізації (майбутні психологи – 18 осіб, лікарі – 2 особи, лінгвісти – 5 осіб). 19 респондентів віком від 26 до 45 років навчались на заочному відділенні по спеціальності психологія (14 осіб) та у медичній інтернатурі другого року навчання (5 осіб). Ці респонденти мали можливість активно реалізовувати себе у професійній сфері паралельно з теоретичним навчанням.

У розглянутій вибірці приймали участь лише 6 осіб чоловічої статі. Таке домінування жінок-піддослідним пояснюється особливостями військового стану у країні та більшою зацікавленістю жінок своїми індивідуально-психологічними характеристиками.

Отже, було визначено склад діагностичної вибірки, основу якої склали представники соціономічних професій для яких комунікативна компетентність є ведучою професійною компетентністю. Дослідження складалося з трьох етапів: пошуково-аналітичного, емпіричного, оціночно-рефлексивного. Були використані психодіагностичні методики, для дослідження 1) складових комунікативної компетентності: ціннісно-мотиваційної, невербальної, поведінково-організаційної компоненти, а також комунікативної толерантності; 2) загальних та диференційних характеристик особистісної автономії. Також вибрані методи якісної обробки отриманих даних та методи описової статистики.

2.2. Методики емпіричного дослідження комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії

Тест для визначення комунікативних здібностей студентів, розроблений Р. Гумінною [17, с.123-124, 212-214], встановлює сформованість мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації. Тест містить 20 питань, за позитивну відповідь нараховується по 1 балу,

тест дозволяє розподілити респондентів на чотири рівня готовності до професійної комунікації:

➤ *творчий (високий) рівень* (17-20 балів) мотивації студентів до професійної комунікації, характеризується чітким усвідомленням комунікативних потреб, цілей та інтересів, розвитком комунікативних умінь і навичок, багатим комунікативним досвідом. На цьому рівні студент виявляє «розуміння, що комунікація між людьми є одним із найважливіших факторів їх успішності, матеріального і морального достатку, особистісного становлення. Комунікація для них становить величезну цінність» [39, с. 213];

➤ *конструктивний (середній) рівень* (14-16 балів) мотивації властивий студентам з невеликою кількістю комунікативних потреб, інтересів та цілей у розвитку комунікації, наявністю незначного комунікативного досвіду. Респонденти, які виявляють «сформованість мотивації на конструктивному (середньому) рівні розуміють, що комунікація є важливою і необхідною у життєдіяльності людини, однак незначні комунікативні потреби та інтереси звужують коло їх комунікативної взаємодії» [17, с.213];

➤ *репродуктивний (задовільний) рівень* (11-13 балів) мотивації характеризується обмеженими комунікативними потребами, нестачею повного та ясного розуміння цілей комунікативної діяльності, ролі професійної комунікації та її особливостей у лікарській праці. Студенти «не сприймають ефективну комунікацію з оточенням, як необхідний складник психологічного комфорту, ефективної діяльності та досягнення цілей» [39, 214];

➤ *адаптаційний (низький) рівень* (менше 11 балів) мотивації виявляється у тому, «що студенти не усвідомлюють значення професійної комунікації у роботі лікаря, майже не проявляють зацікавлення у вдосконаленні комунікативних знань умінь та навичок, не прагнуть до професійно-комунікативного самовдосконалення» [17, с.214].

Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей В. В. Синявського та В. А. Федоришина (КОС-1) [26, с.182-185] досліджує рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей, що проявляються в різних сферах

діяльності, поведінки та міжособистісного спілкування. Методика містить 40 питань, по 20 питань на комунікативні та організаційні здібності досліджених. Співпадаючі з ключем відповіді дає сирі бали, які переводяться у шкальну оцінку за формулами: $K_k = K_x / 20$ та $K_o = O_x / 20$, де K_k та K_o оціночні коефіцієнти комунікативних та організаційних здібностей відповідно; K_x та O_x – кількість сирих балів по комунікативним та організаційним здібностям респондентів.

При аналізі отриманих результатів необхідно враховувати такі параметри:

1. Респонденти, які отримали шкальну оцінку 1 (K_k 0,10-0,45), K_o 0,20-0,55), характеризуються низьким рівнем прояву комунікативних і організаторських здібностей.

2. Респондентам, що отримали шкальну оцінку 2 (K_k 0,46-0,55, K_o – 0,56-0,65), комунікативні та організаторські схильності притаманні на рівні нижче середнього. Вони не прагнуть до спілкування, відчувають себе скуто в новій компанії, колективі, вважають за краще проводити час наодинці з собою, обмежують свої знайомства, відчувають труднощі у встановленні контактів із людьми та, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуються в незнайомій ситуації, не відстоюють свою думку, важко переживають образи; прояв ініціативи в громадській діяльності вкрай занижений, у багатьох справах вони вважають за краще уникати прийняття самостійних рішень.

3. Для респондентів, які отримали оцінку 3 (K_k 0,56-0,65, K_o 0,66-0,70), характерний середній рівень прояву комунікативних та організаторських схильностей. Вони прагнуть до контактів з людьми, не обмежують коло своїх знайомств, відстоюють свою думку, планують свою роботу, проте потенціал їх схильностей не відрізняється високою стійкістю. комунікативних та організаторських схильностей.

4. Респонденти, які отримали оцінку 4 (K_k 0,66-0,75, K_o 0,71-0,8), належать до групи з високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони не розгублюються в новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть розширити коло своїх знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу

в спілкуванні, із задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні прийняти самостійне рішення у важкій ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішніми прагненнями.

5. Респонденти, які отримали вищу оцінку 5 (Кк 0,76-1,00, Ко 0,81-1,00), володіють дуже високим рівнем прояву комунікативних і організаторських схильностей. Вони відчують потребу в комунікативній і організаторській діяльності й активно прагнуть до неї. Швидко орієнтуються у важких ситуаціях, невимушено поводять себе в новому колективі, ініціативні, воліють у важливій справі або в складній ситуації, що створилася, приймати самостійні рішення, відстоюють свою думку та домагаються, щоб вона було прийнята товаришами, можуть внести позитивні зміни в незнайому компанію, люблять організовувати всякі ігри, заходи, наполегливі в діяльності, яка їх приваблює. Вони самі шукають такі справи, які б задовольняли їх потребу в комунікації та організаторській діяльності [26, с. 185-186].

Опитувальник «Діагностика комунікативної толерантності» В. Бойко [34, 47] дозволяє визначити загальний рівень комунікативної толерантності та рівні толерантності за окремими показниками - неприйняття індивідуальності іншого, використання себе як еталона, категоричність суджень про оточуючих, вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некоммунікбельними якостями людей, схильність перевиховувати оточуючих, схильність переробляти оточуючих під себе, нетерпимість до особистісного дискомфорту партнера по спілкуванню тощо. В процесі діагностики випробуваному необхідно відповісти на 35 запитань, що поділені на 7 блоків з оцінками від 0 до 15 балів. Максимальна оцінка 105 балів, свідчить про абсолютну нетерпимість до оточуючих. Кожний з блоків характеризує обмеження у сприйнятті та спілкуванні з оточуючими.

Методика експертної оцінки невербальних комунікацій А. М. Кузнецова [15, С.202-204] використана у режимі самооцінки респондентів. Методика дозволяє оцінити чотири показники невербальної комунікації:

1) Загальна оцінка невербального репертуару людини з точки зору його різноманітності, гармонійності, диференційованості (від +9 до -9 балів);

2) Чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого. Кількісна оцінка варіюється від 28 до 7 балів;

3) Здатність до управління своїм невербальним репертуаром адекватно цілі і ситуації спілкування. Кількісна оцінка варіюється від 23 до 2 балів;

4) Рівень розвитку невербальної комунікації – сумарна складова попередніх оцінок, визначається загальний показник рівня розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини. Цей показник може варіюватися від 0 до 60 балів.

Опитувальник особистісної автономії М. Нум, адаптований та стандартизований І. В. Корчіковою [8, с.60] диференціює три типи автономії особистості по трьом рівням їх розвитку (низький, середній, високий):

- поведінкова автономія – вміння самостійно приймати рішення, знаходити виходи зі складних ситуацій, розуміти свої бажання та здійснювати їх;
- емоційна автономія – залежність від оцінок, суджень та настрою оточуючих, нездатність самостійно визначити своє відношення до ситуації;
- функціональна автономія – розуміння своїх цілей, здатність до самомотивації, саморегулювання та адаптації.

Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським та переведена на українську мову С. Карсаковою [24] містить 84 питання, дозволяє дослідити такі характеристики особистості, як самоприйняття, автономія, мета в житті, особистий ріст, позитивні стосунки з оточуючими, управління середовищем.

Шкала “Позитивні відносини з оточуючими”. Високі і нормативні значення. Наявність близьких, приємних, довірливих відносин з оточуючими. Бажання проявляти турботу про інших людей. Здатність до емпатії, любові і близькості. Вміння знаходити компроміси у відносинах. Низькі значення. Відсутність достатньої кількості близьких, довірливих відносин. Труднощі у прояві теплоти, відвертості і турботи про інших людей. Переживання власної

ізолюваності і фрустрованості. Небажання йти на компроміси для підтримки важливих зв'язків з оточуючими.

Шкала “Автономія”. Високі і нормативні значення. Незалежність. Здатність протистояти соціальному тиску в своїх думках і вчинках. Можливість регулювати власну поведінку й оцінювати себе, виходячи з власних стандартів. Низькі значення. Заклопотаність очікуваннями й оцінками інших. Орієнтація на думку інших людей при прийнятті важливих рішень. Нездатність протистояти соціальному тиску в думках і вчинках.

Шкала “Керування середовищем”. Високі і нормативні значення. Почуття впевненості і компетентності в керуванні повсякденними справами. Здатність ефективно використовувати різні життєві обставини. Вміння самому вибирати і створювати умови, що задовольняють особистісні потреби і цінності. Низькі значення. Нездатність впоратися з повсякденними справами. Відчуття неможливості змінити або поліпшити умови свого життя. Відчуття безсилля в керуванні навколишнім світом.

Шкала “Особистісне зростання”. Високі і нормативні значення. Почуття безперервного саморозвитку. Відстежування власного особистісного зростання і відчуття самовдосконалення протягом часу. Реалізація свого потенціалу. Низькі значення. Переживання особистісної стагнації. Відсутність відчуття особистісного прогресу протягом часу. Нудьга і незацікавленість життям. Відчуття нездатності засвоювати нові навички.

Шкала “Цілі в житті”. Високі і нормативні значення. Наявність цілей в життя і почуття осмисленості життя. Відчуття, що сьогодення і минуле осмислені. Властивість переконань, що надають цілі життю. Низькі значення. Відсутність цілей у життя і відчуття життя, позбавленого сенсу. Відчуття, що сьогодення і минуле мало осмислене. Відсутність переконань, що додають цілі життя.

Шкала “Самоприйняття”. Високі і нормативні значення. Підтримка позитивного ставлення до себе. Визнання і прийняття всього власного особистісного різноманіття, що включає власні як добрі, так і погані якості.

Позитивна оцінка свого минулого. Низькі значення. Незадоволеність самим собою. Розчарування у власному минулому. Стурбованість деякими рисами власної особистості, неприйняття себе. Бажання бути іншим, не таким, яким є насправді [54].

Таким чином, підібрані психодіагностичні методики відповідають завданням дослідження, є валідними та у сучасних модифікаціях для української аудиторії.

Висновки до 2 розділу

Розроблені етапи проведення дослідження, підібрано психодіагностичний інструментарій, який дозволяє дослідити мотиційно-ціннісну, поведінково-організаційну, перцептивну аспекти, а також комунікативну толерантність, як складові комунікативної компетентності особистості. А також дослідити загальну та диференційовані характеристики особистості з різним рівнем розвитку кожної. Сформульовані методи кількісного та якісного аналізу отриманих результатів відповідно завданням дослідження.

З'ясовані вимоги до вибірки, відповідно гіпотези про вплив рівня розвитку різних типів автономії на ефективність розвитку елементів комунікативної компетентності, як інтегральної характеристики особистості.

З метою перевірки гіпотези впливу можливості активної професійної реалізації отриманих теоретичних знань про природу комунікативності та різних рівнів автономії на особливості розвитку комунікативної компетентності особистості вибірка поділена на дві групи відповідно теоретичним чи теоретико-практичним можливостям самореалізації студентів.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ АВТОНОМІЇ

3.1 Психологічні особливості комунікативної компетентності та автономії досліджених груп студентів

Для розподілу на групи використовувались два показники – можливість паралельно з теоретичним навчанням в напрямі розвитку комунікативної компетентності отримувати активний досвід комунікативної діяльності у професійному середовищі; та розподіл на вікові групи з різними віковими нормами.

Відповідно до анкетних даних досліджені розподілились на дві групи:

- група 1 – студенти 2-4 курсів очної форми навчання, що отримують вищу освіту за спеціальністю психолог (72% від складу групи), медик (8%) та лінгвіст (20%). З них 12% чоловіки (табл.3.1). Середній вік студентів групи $M=19,92\pm 1,35$ років (табл. 3.2);

- 2 група – студенти 5 курсу заочної форми навчання, що отримують спеціальність психолог та мають активну професійну діяльність у сьогоденні (74% від складу групи) та медики-інтерни другого року навчання у медичній інтернатурі (26%). Останні також мають активну практичну реалізацію у професійній сфері в межах отриманої медичної спеціальності. Майбутні психологи 2 групи мають жіночу стать, серед інтернів медиків 60% чоловіки та 40% жінки (табл.3.1). Середній вік студентів групи $M=34,62\pm 6,69$ років (табл. 3.2)

За отриманими даними (табл.3.2) середні показники комунікативної здібностей досліджених груп по «Тест для визначення комунікативних здібностей студентів І. Р. Гумінна» та «КОС-1» відрізняються незначно.

Таблиця 3.1

Розподіл типів студентів у групах студентів

Показники	1 група студентів		2 група студентів	
	Кількість	%	кількість	%
Жінок	22	88	16	84
Чоловіків	3	12	3	16
Майбутніх психологів	18	72	14	74
Майбутніх лікарів	2	8	5	26
Майбутніх лінгвістів	5	20		
Всього	25	100	19	100

Для студентів обох груп притаманний конструктивний та реконструктивний рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації (КЗ_1); показник розвитку комунікативних здібностей КЗ_2 у групі 1 нижче середнього, а у групі 2 середній рівень (рис.3.1). Показники 2 групи декілька більше. Но лише шкальна оцінка комунікативних здібностей ШО_КЗ_2 у групі 2 статистично значно відрізняється від показників групи 1 (коефіцієнт Стюдента $t=-1,888$ $p \leq 0,1$ при $n=44$, $f=43$). Рівні розвитку комунікативних здібностей, що характеризуються ШО_КЗ_2 у групі 2 мають більш високий рівень ніж у студентів групи 1. Організаційні здібності студентів обох груп на 2 шкальному рівні – на рівні нижче середнього рівня розвитку.

Таблиця 3.2

**Середні значення показників комунікативних здібностей для груп 1,
2 та всій вибірки студентів**

Групи	1 група		2 група		Вся вибірка	
Тип даних	Середні значення	Стандартн е відхиленн я	Середні значення	Стандартн е відхиленн я	Середні значення	Стандартн е відхиленн я
Вік	19,92	1,35	34,63	6,69	26,27	8,61
K3_1	12,76	2,22	13,42	1,80	13,05	2,06
Рівень_K3_1	2,68	0,75	2,53	0,77	2,61	0,75
K3_2	9,76	3,73	11,47	3,49	10,50	3,69
ШО_K3_2	1,96	1,27	2,68	1,25	2,27	1,30
O3	11,56	2,87	11,79	3,54	11,66	3,14
ШО_O3	2,00	1,22	2,05	1,43	2,02	1,30

Примітка: K3_1 – показник мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації; Рівень K3_1 – рівень розвитку показника мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації; K3_2 - показник розвитку комунікативних здібностей; ШО_K3_2 - шкальна оцінка комунікативних здібностей; O3 - показник розвитку організаційних здібностей; ШО_O3 - шкальна оцінка організаційних здібностей.

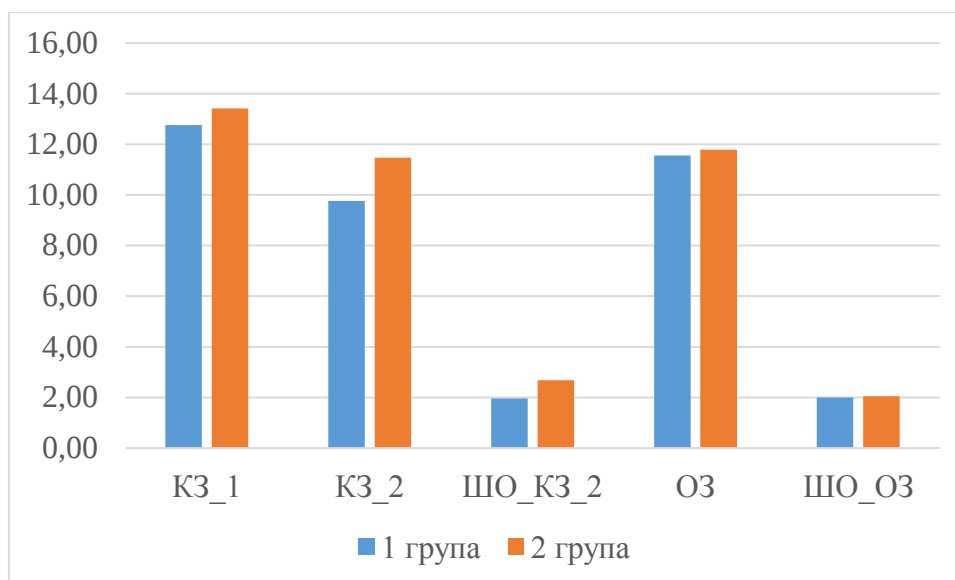

Рис.3.1 Порівняння показників комунікативних здібностей груп студентів за методиками «Тест для визначення комунікативних здібностей студентів І. Р. Гумінна» та «КОС-1»

Примітка: K3_1 – показник мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації; K3_2 - показник розвитку комунікативних здібностей; ШО_K3_2 - шкальна оцінка комунікативних здібностей; O3 - показник розвитку організаційних здібностей; ШО_O3 - шкальна оцінка організаційних здібностей.

Середні показники комунікативної толерантності студентів 2 групи вище, ніж у студентів 1 групи (табл. 3.3 та рис.3.2). Це свідчить про те, що більш літні досліджені мають нижчу толерантність при спілкуванні та сприйнятті оточуючих. Особливо це торкається звички оцінювати людей, виходячи з власного «Я» - КТ_2, що має статистично значну різницю (коефіцієнт Ст'юдента $t=-2,277$ $p \leq 0,05$) та ситуацій категоричності та незмінності оцінок на адресу оточуючих КТ_3 (коефіцієнт Ст'юдента $t=-1,861$ $p \leq 0,05$).

Таким чином, студенти групи 2 мають нижчий рівень комунікативної толерантності, бо частіше оцінюють інших людей, виходячи з орієнтації на себе та більш категоричні в своїх судженнях про оточуючих.

Таблиця 3.3

**Середні значення показників комунікативної толерантності для груп
1, 2 та всій вибірці студентів**

Групи	1 група		2 група		Вся вибірка	
Тип даних	Середні значення	Стандартн е відхиленн я	Середні значення	Стандартн е відхиленн я	Середні значення	Стандартн е відхиленн я
КТ_1	10,20	2,52	11,21	2,07	10,64	2,36
КТ_2	9,24	2,86	11,26	2,75	10,11	2,96
КТ_3	8,12	2,70	9,58	2,48	8,75	2,68
КТ_4	9,52	2,29	10,74	2,54	10,05	2,45
КТ_5	9,76	3,36	10,00	2,85	9,86	3,11
КТ_6	10,24	3,33	10,74	2,81	10,45	3,09
КТ_7	9,52	2,83	9,37	1,80	9,45	2,42
КТ_загаль ний	66,64	14,48	73,47	12,95	69,59	14,11

Примітка: КТ_загальний - загальний рівень комунікативної толерантності; рівні толерантності за окремими показниками: КТ_1 - здатність приймати (не приймати) індивідуальності тих людей; КТ-2 - тенденція оцінювати людей, виходячи з власного «Я»; КТ_3 - міра категоричності або незмінності і оцінки на адресу оточуючих; КТ_4 - вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некоммунікбельними якостями людей; КТ_5 - схильність переробляти та

перевиховувати інших людей; *КТ_6* - схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними; *КТ_7* - адаптаційні здібності у взаємодії з людьми.

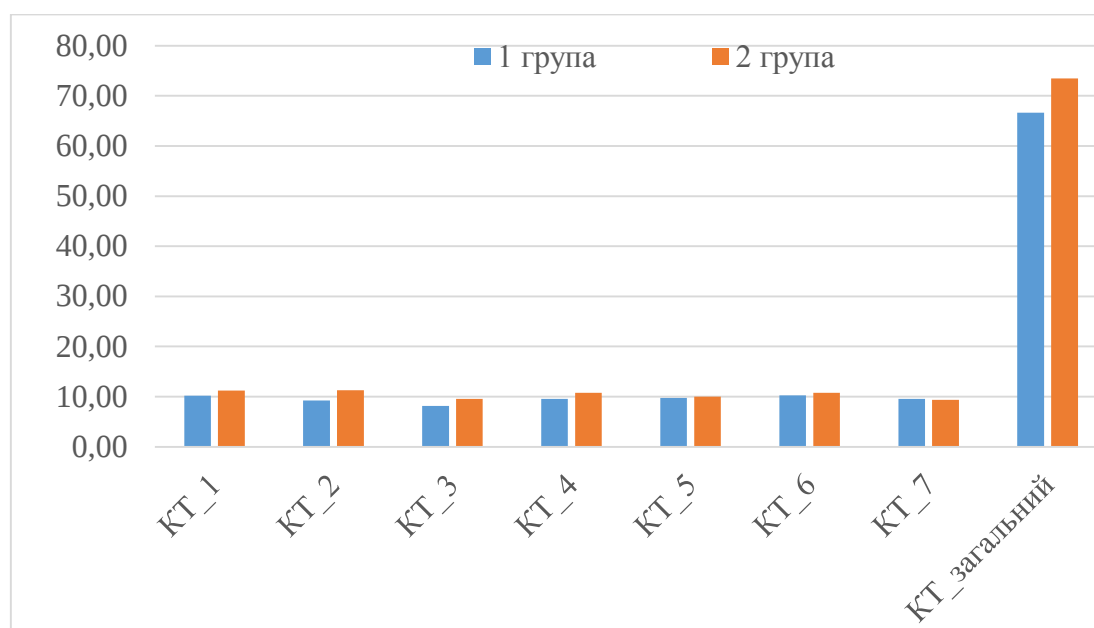

Рис. 3.2 Порівняння показників комунікативної толерантності груп студентів

Примітка: *КТ_загальний* - загальний рівень комунікативної толерантності; рівні толерантності за окремими показниками: *КТ_1* - здатність приймати (не приймати) індивідуальності тих людей; *КТ_2* - тенденція оцінювати людей, виходячи з власного «Я»; *КТ_3* - міра категоричності або незмінності і оцінки на адресу оточуючих; *КТ_4* - вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей; *КТ_5* - схильність переробляти та перевиховувати інших людей; *КТ_6* - схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними; *КТ_7* - адаптаційні здібності у взаємодії з людьми.

По показникам невербальної комунікації (табл. 3.4 та рис. 3.3) статистично значної різниці між групами студентів не знайдено. Однак у студентів групи 2 більш нижчі показники загальної оцінки невербального репертуару спілкування (ЗО_НК) на 3,1% та чутливості, сенситивності до невербальної поведінки оточуючих (Ч_НК) на 2,8%, але більш розвинуті вміння саморегуляції своєї

невербальної поведінки відповідно цілям спілкування (ЗУ_НК) на 3%. Загальна оцінка рівня розвитку невербальної складової комунікативної компетентності обох груп практично рівні - різниця у 0,61% (НК_сумарна).

Таблиця 3.4

Середні значення показників невербальної комунікації для груп 1, 2 та всій вибірці студентів

Групи	1 група		2 група		Вся вибірка	
Тип даних	Середні значення	Стандартне відхилення	Середні значення	Стандартне відхилення	Середні значення	Стандартне відхилення
ЗО_НК	3,16	2,76	2,58	1,87	2,91	2,41
Ч_НК	21,48	3,64	20,89	3,57	21,23	3,58
ЗУ_НК	14,84	3,70	15,47	3,20	15,11	3,47
НК_сумарна	39,48	9,47	39,11	6,77	39,32	8,32

Примітка: ЗО_НК - загальна оцінка невербального репертуару людини; Ч_НК - чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого; ЗУ_НК - здатність до управління своїм невербальним репертуаром; НК_сумарна - рівень розвитку невербальної комунікації.

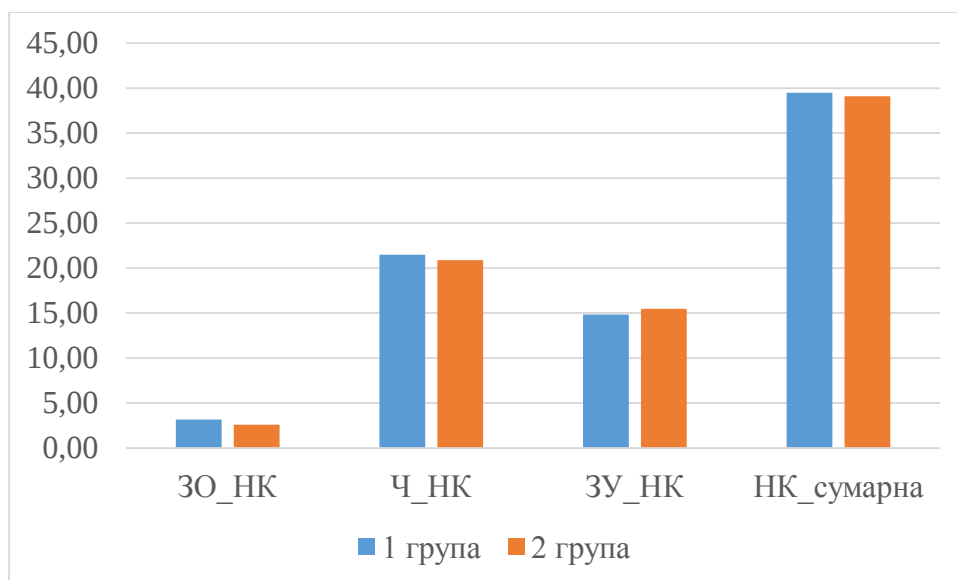

Рис. 3.3 Порівняння показників невербальної комунікації груп студентів

Примітка: ЗО_НК - загальна оцінка невербального репертуару людини; Ч_НК - чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого; ЗУ_НК - здатність до управління своїм невербальним репертуаром; НК_сумарна - рівень розвитку невербальної комунікації.

Найбільшу статистично значиму різницю між показниками груп студентів виявлено при аналізі показників психологічної благополуччя, що отримані по методиці «Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським» (табл. 3.5 та рис. 3.4). Показники студентів 2 групи статистично достовірно перевищують по шкалам: 1) КС – «Керування середовищем» (коефіцієнт Стюдента $t=-2,316$ $p \leq 0,01$), яка характеризує почуття впевненості і компетентності в керуванні повсякденними справами, здатність ефективно використовувати різні життєві обставини, самому вибирати і створювати умови, що задовольняють особистісні потреби і цінності; 2) ЦвЖ – «Цілі в житті» (коефіцієнт Стюдента $t=-3,189$ $p \leq 0,01$), яка характеризує почуття осмисленості життя, здатність до формування цілей відповідно власним цінностям; 3) С – «Само сприйняття» (коефіцієнт Стюдента $t=-2,396$ $p \leq 0,05$), що характеризує позитивне та цілісне сприйняття своєї особистості; 4) ПБ - «Психологічне благополуччя» (коефіцієнт Стюдента $t=-2,443$ $p \leq 0,05$), що характеризує суб'єктивне самовідчуття цілісності та свідомості індивідом свого буття. По

показнику «Автономія» (А) статистичної різниці між групами не виявлено.

Таким чином, більш літні студенти мають вищий рівень володінням зовнішньою середою, що відповідає віковим нормам. Але більш підвищені показники позитивного відношення до себе, здатності планувати життя, відповідно своїм цілям та задачам, а також суб'єктивне самовідчуття цілісності та свідомості індивіда у них не лише перевищує показники студентів групи 1, а й знаходиться вище вікових норм. Тобто вони мають декілька гіпертимну позицію, що є типовим для української ментальності [10]. Також не типовим є нижчий чим вікові норми рівень автономії, що практично рівний попередній віковій нормі, та характеризує деяку несаможиттєвість та інфантильність наших літніх піддослідних.

Таблиця 3.5

Шкали психологічного благополуччя для груп 1, 2 та всієї вибірки студентів

Групи	1 група		2 група		Вся вибірка	
Тип даних	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення	Середнє значення	Стандартне відхилення
ПВЗО	58,36	9,54	63,11	9,59	60,41	9,74
А	58,20	11,39	60,68	8,29	59,27	10,13
КС	52,60	11,18	60,05	10,11	55,82	11,25
ОсЗ	66,04	9,88	68,63	6,47	67,16	8,58
ЦВЖ	56,68	12,85	66,79	8,09	61,05	12,05
С	55,88	17,32	66,53	12,14	60,48	16,05

ПБ	347,72	56,76	382,53	37,53	362,75	51,88
----	---------------	-------	---------------	-------	---------------	-------

Примітка: ПВзО – «Позитивні відношення з оточуючими»; А – «Автономія»; КС – «Керування середовищем»; ОсЗ – «особистісне зростання»; ЦвЖ - «Цілі в житті»; С – «Само свідомість» ; ПБ – «Психологічне благополуччя».

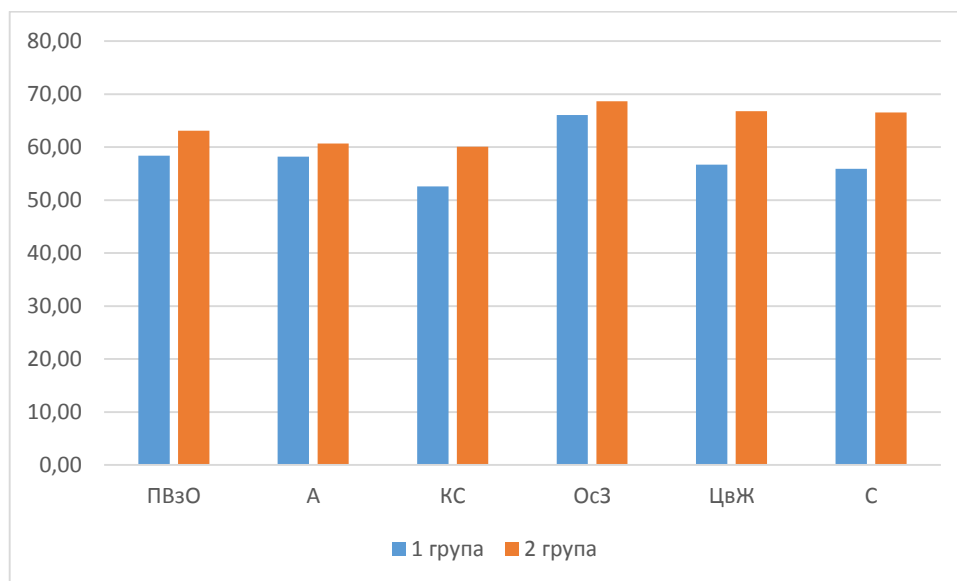

Рис. 3.4 Порівняння показників психологічного благополуччя груп студентів

Примітка: ПВзО – «Позитивні відношення з оточуючими»; А – «Автономія»; КС – «Керування середовищем»; ОсЗ – «особистісне зростання»; ЦвЖ - «Цілі в житті»; С – «Само свідомість» ; ПБ – «Психологічне благополуччя».

Також не виявлено статистичної різниці між групами студентів по диференційованим показникам автономії (табл.3.6 та рис. 3.5). Середні показники автономії різної модальності у обох групах знаходяться на середньому рівні. Але показники поведінкової та емоційної автономії молодих студентів нижчі по абсолютним величинам, а функціональної автономії – вище, ніж показники більш літньої групи 2.

Таким чином студенти групи 2 краще справляються з емоційним тиском суспільства та емоційною саморегуляцією, більш самостійні у практичних

завданнях, але навички саморегуляції у мотиваційній сфері й них гірші, чим у їх молодших колег, а також у них нижчі адаптивні можливості. Останнє характерно при втраті ресурсності, внаслідок негативного чи травматичного досвіду. Тоді підвищений показник самосприйняття у цієї групи вже сприймається як свідчення про психологічний захист «реактивне утворення», що також типовий для зрілих жінок (що домінують у цій групі) [11].

Таблиця 3.6

Диференційовані показники автономії для груп 1, 2 та всій вибірці студентів

Групи	1 група		2 група		Вся вибірка	
Тип даних	Середні значення	Стандартне відхилення	Середні значення	Стандартне відхилення	Середні значення	Стандартне відхилення
ПА	14,88	3,94	16,26	3,23	15,48	3,68
ЕА	17,20	4,16	18,42	2,34	17,73	3,51
ФА	15,96	3,51	15,16	4,13	15,61	3,76

Примітка: ПА – поведінкова автономія; ЕА – емоційна автономія; ФА – функціональна автономія.

Таким чином, більш літні студенти групи 2 мають: 1) більш розвинені комунікативні здібності (на один шкальний рівень вище, чим студенти групи 1); 2) нижчий рівень толерантності, в першу чергу обумовлений навичкою орієнтуватися у сприйнятті інших власними нормами, стандартами та реаліями власного «Я», тобто більш схильні до глобальної помилки каузальної атрибуції; 3) більш розвинені навички контролювати свою невербальну поведінку при знижених можливостях чутливості до оточуючих та більш бідному

комунікативному репертуарі; 4) більш високий рівень психологічного благополуччя, завдяки більш розвиненими навиками керування середовищем, Позитивній самооцінці та цілісного спрямованості життя.

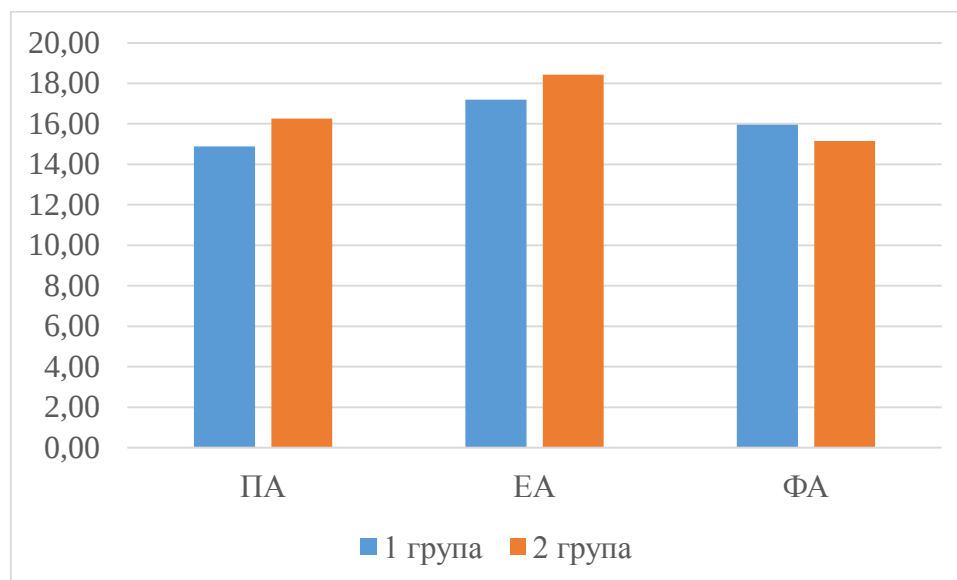

Рис. 3.5 Порівняння диференційованих показників автономії груп студентів

Примітка: ПА – поведінкова автономія; ЕА – емоційна автономія; ФА – функціональна автономія.

Обидві групи студентів мають приблизно *рівно середні показники* сформованості мотиваційно-ціннісного компонента комунікативної компетентності; близькі показники організаційних здібностей; рівні сумарні показники невербальної комунікації, хоча диференційовані показники невербалки декілька відрізняються; загальні та диференційовані показники автономії.

Таким чином, сформовані нами групи мають незначну різницю у диференційованих показниках комунікативної компетентності різних модальностей, однак функціональна автономія молодших піддослідних розвинена краще, чим у їх більш зрілих колег, не зважаючи на наявність у останніх більшого практичного досвіду.

3.2. Психологічні особливості комунікативної компетентності груп студентів з різним рівнем автономії

Для порівняння трьох груп з різним рівнем розвитку диференційованих показників автономії – поведінкової, емоційної та функціональної, було використано метод однофакторного дисперсного аналізу, у випадку коли були присутні лише дві групи, для їх порівняння було використано метод t-критерій Стюдента для незалежних вибірок.

3.2.1 Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів групи 1 з різним рівнем автономії

З'ясовано, що група 1 розподілилася на три підгрупи з різним рівнем розвитку поведінкової автономії: з низьким рівнем поведінкової автономії 36% студентів у 1 групі, з середнім – 56%, з високим рівнем – 8% студентів. Показники комунікативної компетентності студентів 1 групи з різним рівнем розвитку поведінкової автономії мають статистично значимі відмінності:

1. показники невербальної комунікації:

а) загальна оцінка невербального репертуару ЗО_НК коефіцієнт Фішера $F=4,466$ $p \leq 0,05$;

б) чутливість до невербальної поведінки інших Ч_НК коефіцієнт Фішера $F=6,130$ $p \leq 0,01$;

с) загальний показник рівня розвитку перцептивно-комунікативних можливостей особистості НК_сумарна коефіцієнт Фішера $F=6,346$ $p \leq 0,01$;

2. загальний показник автономії особистості - А $F=5,948$ $p \leq 0,01$;

3. показники по шкалам психологічного благополуччя особистості:

а) рівень керування середовищем КС коефіцієнт Фішера $F=9,371$ $p \leq 0,001$;

б) рівень само сприйняття С коефіцієнт Фішера $F=11,712$ $p \leq 0,0001$;

с) загальний показник психологічного благополуччя особистості ПБ коефіцієнт Фішера $F=13,776$ $p \leq 0,0001$.

Відносно рівня розвитку емоційної автономії студенти 1 групи поділились на підгрупи: з низьким рівнем розвитку 16% студентів, с середнім рівнем розвитку – 80%, з високим рівнем розвитку – 4% студентів 1 групи.

Визначено, що для студентів 1 групи з різним рівнем розвитку емоційної автономії статистично відрізняється показник шкальної оцінки комунікативних здібностей ШК_КЗ_2 коефіцієнт Фішера $F=3,627$ $p \leq 0,05$.

Відносно рівня розвитку функціональної автономії студенти 1 групи поділились на підгрупи: з низьким рівнем розвитку 36% студентів, с середнім рівнем розвитку – 52%, з високим рівнем розвитку – 12% студентів 1 групи.

Досліджено, що для студентів 1 групи з різним рівнем розвитку функціональної автономії статистично відрізняються показники:

1.комунікативних здібностей КЗ_2 коефіцієнт Фішера $F=4,336$ $p \leq 0,05$ та шкальної оцінки комунікативних здібностей ШК_КЗ_2 коефіцієнт Фішера $F=4,409$ $p \leq 0,05$;

2. показник поведінкової автономія ПА коефіцієнт Фішера $F=5,070$ $p \leq 0,02$.

«Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським» дозволяє нам розглянути вплив рівня розвитку загального показника автономії особистості (А) на її комунікативну компетентність. За нормами показника А може мати три рівня розвитку: низький 0-49 балів; середній – нормативний 50-65 балів та високий від 66 балів. Студенти у 1 групі розподілились у такій пропорції: низький рівень загальної автономії мають 20% студентів, нормативний середній рівень – 56%, а високий рівень – 24% вибірки. Аналіз трьох груп з різним рівнем розвитку А методом однофакторного дисперсного аналізу дозволив з'ясувати, що між показниками комунікативної компетентності студентів цих підгруп не має. Однак присутні розбіжності по інших показникам: .

1.рівню розвитку поведінкової автономії ПА коефіцієнт Фішера $F=7,562$

$p \leq 0,001$;

2. шкали «Керування середовищем» КС коефіцієнт Фішера $F=8,563$

$p \leq 0,001$;

3. шкали «Особистісне зростання» ОЗЗ коефіцієнт Фішера $F=3,392$ $p \leq 0,05$;

4. шкали «Цілі в житті» ЦвЖ коефіцієнт Фішера $F=5,039$ $p \leq 0,05$;

5. шкали «Самосприйняття» коефіцієнт Фішера $F=3,905$ $p \leq 0,05$;

6. шкали «Психологічне благополуччя» коефіцієнт Фішера $F=6,806$

$p \leq 0,001$.

Таким чином, для студентів 1 групи з'ясовано, що 1) рівень розвитку поведінкової автономії впливає на розвиненість показників невербальної комунікації по відношенню до інших та загальний рівень автономії особистості, здатність керувати оточуючим середовищем, рівень позитивної самооцінки та суб'єктивне самовідчуття цілісності та свідомості індивіду; 2) рівень розвитку емоційної автономії впливає лише на комунікативні здібності; 3) рівень розвитку функціональної автономії впливає на показники комунікативної автономії та сприяє підвищенню рівня поведінкової автономії; 4) загальний показник автономії на комунікативну компетентність прямого впливу не має, но сприяє підвищенню рівня поведінкової автономії.

3.2.2 Психологічні особливості комунікативної компетентності студентів групи 2 з різним рівнем автономії

У 2 групі студенти мають лише низький рівень розвитку поведінкової автономії – 21% студентів, та середній рівень – 79% студентів. Ураховуючи, що груп всього дві, порівняти психологічні показники студентів цих підгруп можливо з допомогою t-критерія Стюденту. Нам удалось з'ясувати, що:

1. рівень розвитку організаційних здібностей ОЗ студентів групи 2 с низьким рівнем поведінкової автономії статистично значно більше, ніж у студентів з середнім рівнем розвитку поведінкової автономії $t=2,345$ $p \leq 0,05$;

2. показник здатності приймати індивідуальність інших людей КТ_1 у студентів з низьким рівнем поведінкової автономії статистично значно більший $t=5,025$ $p\leq 0,001$;

3. показник адаптивних проблем при взаємодії з іншими КТ_7 у студентів з низьким рівнем поведінкової автономії статистично значно більше $t=1,839$ $p\leq 0,1$;

4. загальна оцінка невербального репертуару студентів ЗО_НК з середнім рівнем розвитку поведінкової адаптивності статистично значно нижча, чим у студентів з середнім рівнем поведінкової автономії $t=2,823$ $p\leq 0,05$.

По модальності емоційна автономія у групі 2 присутні всі три рівня розвитку: низький та високий рівні розвитку емоційної адаптивності мають по 5% студентів, середній рівень – 90% студентів 2 групи. Для порівняння цих підгруп можливо використати статистичний метод однофакторного дисперсного аналізу.

Нам удалось з'ясувати, що підгрупи з різним рівнем розвитку емоційної автономії у літніх студентів мають статистично значимі розбіжності по показникам:

1. показник адаптивних проблем при взаємодії з іншими КТ_7 коефіцієнт Фішера $F=3,823$ $p\leq 0,05$;

2. загальний показник комунікативної толерантності КТ_сумар коефіцієнт Фішера $F=3,182$ $p\leq 0,07$.

По модальності функціональної автономії автономія у групі 2 присутні всі три рівня розвитку: низький та середній рівні розвитку функціональної адаптивності мають по 47% студентів, високий рівень – 6% студентів 2 групи

Нам удалось дослідити, що підгрупи з різним рівнем розвитку функціональної автономії у літніх студентів мають статистично значимі розбіжності по показникам:

1. рівня розвитку комунікативних здібностей КЗ_2 коефіцієнт Фішера $F=10,5233$ $p\leq 0,001$ та його шкальної оцінки ШО_КЗ_2 $F=13,995$ $p\leq 0,0001$;

2. показник толерантності до інаковості інших КТ_1 коефіцієнт Фішера $F=5,029$ $p \leq 0,01$;

3. показник вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей КТ_4 коефіцієнт Фішера $F=4,017$ $p \leq 0,07$;

4. показник адаптивних проблем при взаємодії з іншими КТ_7 коефіцієнт Фішера $F=2,814$ $p \leq 0,09$;

5. загальний показник комунікативної толерантності КТ_сумар коефіцієнт Фішера $F=2,662$ $p \leq 0,1$;

6. рівень розвитку поведінкової автономії ПА коефіцієнт Фішера $F=7,898$ $p \leq 0,004$;

7. шкала позитивні відношення з оточуючими ПВзО коефіцієнт Фішера $F=3,536$ $p \leq 0,05$;

8. шкала керування середовищем КС коефіцієнт Фішера $F=3,538$ $p \leq 0,05$.

Студенти у групі 2 розподілились у такій пропорції відносно розвитку загального показника автономії А: низький рівень загальної автономії мають 11% студентів, нормативний середній рівень – 33%, а високий рівень – 21% вибірки. Аналіз трьох груп з різним рівнем розвитку А методом однофакторного дисперсного аналізу дозволив з'ясувати статистично значимі розбіжності між показниками цих груп:

1. загальний показник невербальної комунікації НК_сумарна коефіцієнт Фішера $F=3,004$ $p \leq 0,02$;

2. шкала позитивні відношення з оточуючими ПВзО коефіцієнт Фішера $F=4,233$ $p \leq 0,03$.

Таким чином, у студентів групи 2 не присутній високий рівень поведінкової автономії; для студентів з низьким рівнем поведінкової автономії цієї групи притаманні більш високий рівень організаційних здібностей, низький рівень толерантності до інаковості інших людей, низька адаптивність до умов комунікації, більш широкий репертуар у невербальній комунікації. То б то у

літніх студентів з низьким рівнем поведінкової адаптивності ми маємо риси зниженої комунікативної компетентності завдяки ригідності перцептивної сфери, компенсовану розвитком організаційних здібностей и репертуару невербальної комунікації. Ця проблематика потребує більш ретельного дослідження.

Рівень емоційної автономії у групі літніх студентів впливає на рівень комунікативної толерантності, завдяки низьким адаптивним можливостям пристосування до умов взаємодії з іншими.

Рівень розвитку функціональної автономії у групі літніх студентів має найбільший вплив толерантну складову комунікативної компетентності та якістю їх взаємовідносин з оточуючими людьми та управлінням свого життя.

Загальний рівень розвитку автономії у групі літніх студентів впливає на ефективність їх невербальної комунікації та позитивні відносини з оточуючими.

3.2.3 Порівняльний аналіз впливу різних типів автономії на комунікативну компетентність студентів груп 1 та 2

Для уточнення особливостей впливу розвитку різних типів автономії на комунікативну компетентність студентів проведено порівняльний аналіз статистично значимих відмінностей різних підгруп студентів з домінуванням конкретного типу автономії.

З'ясовано, що для групи студентів 2-4 курсів, в процесі розвитку комунікативної компетентності яких домінує теоретичне навчання, особистісна та учбова комунікація найбільш суттєвий вплив мають:

➤ на розвиток загальних показників комунікативних здібностей має вплив рівень функціональної автономії, та менший вплив має емоційна автономія. Самомотивація та активна свідома адаптація підвищують (у молодих студентів загальний рівень розвитку комунікативних здібностей та мотивованість розвивати комунікативний рівень професійної самореалізації (табл.3.7);

Таблиця 3.7

**Коефіцієнти Фішера та Стюдента для загальних показників
комунікативної компетентності студентів з різним типом
диференційованих показників автономії особистості**

Психологічні показники	1 група			2 група		
	ПА*	ЕА*	ФА*	ПА*	ЕА*	ФА*
показник комунікативних здібностей КЗ_2			F=4,336 $p \leq 0,05$			F=10,5233 $p \leq 0,001$
показник шкальної оцінки комунікативних здібностей ШК_КЗ_2		F=3,627 $p \leq 0,05$	F=4,409 $p \leq 0,05$			F=13,995 $p \leq 0,0001$
показник розвитку організаційних здібностей ОЗ				t=2,345 $p \leq 0,05$		

Прим.: ПА* - поведінкова автономія, ЕП* - емоційна автономія, ФА* - функціональна автономія.

➤ на рівень розвитку невербальної комунікації впливає лише поведінкова автономія. Оволодінню мистецтвом невербальної взаємодії сприяє схильність самому приймати рішення, бо виникає потреба переконливо аргументувати свою позиції, регулювати свої невербальні прояви відповідно цілі спілкування та своєчасно считувати невербальні сигнали оточуючих (табл. 3.8);

Таблиця 3.8

**Коефіцієнти Фішера та Стюдента для показників невербальної
комунікації студентів з різним типом диференційованих показників
автономії особистості**

Психологічні показники	1 група			2 група		
	ПА*	ЕА*	ФА*	ПА*	ЕА*	ФА*
загальна оцінка невербального репертуару ЗО НК	F=4,466 p≤0,05			t=2,823 p≤0,05		
чутливість до невербальної поведінки інших Ч НК	F=6,130 p≤0,01					
загальний показник рівня розвитку перцептивно-комунікативних можливостей особистості НК сумарна	F=6,346 p≤0,01					

Прим.: ПА* - поведінкова автономія, ЕП* - емоційна автономія, ФА* - функціональна автономія

➤ комунікативна толерантність студентів групи 1 не залежить від розвитку їх автономії (табл. 3.9). Комунікативна толерантність формується свідомо у студентів у рамках культурно-ціннісного підходу, є структурою що поєднує ціннісний рівень та його реалізацію у різних формах поведінки, очевидно, що у молодих студентів це ще, скоріш, запозичена цінність, яка ще не інтегрованою в особистості, тому має прояв не у всіх підструктурах особистості;

Таблиця 3.9

Коефіцієнти Фішера та Стюдента для показників комунікативної толерантності студентів з різним типом диференційованих показників автономії особистості

Психологічні показники	1 група			2 група		
	ПА*	ЕА*	ФА*	ПА*	ЕА*	ФА*
показник здатності приймати індивідуальність інших людей КТ_1				t=5,025 p≤0,001		F=5,029 p≤0,01
показник вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей КТ_4						F=4,017 p≤0,07
показник адаптивних проблем при взаємодії з іншими КТ_7				t=1,839 p≤0,1	F=3,823 p≤0,05	F=2,814 p≤0,09
загальний показник комунікативної толерантності КТ_сумар					F=3,182 p≤0,07	F=2,662 p≤0,1

➤ Прим.: ПА* - поведінкова автономія, ЕП* - емоційна автономія, ФА* - функціональна автономія

➤ на опосередковані характеристики комунікативної компетентності – позитивні відносини до оточуючих та рівень самосприйняття впливає лише поведінкова автономія особистості. На відношення до себе також впливає загальний показник автономії (табл. 3.10).

Таким чином, для студентів на початку професіоналізації при недостатньої кількості професійних ситуацій комунікації для розвитку комунікативної компетентності важливо розвивати функціональну автономію, як здатність до самомотивації, саморозвитку та адаптації. А також важливо стимулювати поведінкову автономію, як розуміння своїх потреб та здатність до самостійних дій, заради їх досягнення, стимулювати рішучість та відповідальність у

поведінкових паттернах.

Таблиця 3.10

Коефіцієнти Фішера для показників комунікативної компетентності студентів з різним рівнем розвитку загальної автономії особистості

Психологічні показники	Група 1	Група 2
Показники невербальної комунікації		
загальний показник рівня розвитку перцептивно-комунікативних можливостей особистості НК_сумарна		F=3,004 $p \leq 0,02$
Показники автономії		
рівень розвитку поведінкової автономії ПА	F=7,562 $p \leq 0,001$	
Показники психологічного благополуччя		
рівень позитивні відношення з оточуючими ПВЗО		F=4,233 $p \leq 0,03$
рівень керування середовищем КС	F=8,563 $p \leq 0,001$	
рівень особистісного зростання ОзЗ	F=3,392 $p \leq 0,05$	
рівень шкали «Цілі в житті» ЦвЖ	F=5,039 $p \leq 0,05$	
рівень само сприйняття С	F=3,905 $p \leq 0,05$	
загальний показник психологічного благополуччя особистості ПБ	F=6,806 $p \leq 0,001$	

З'ясовано, що для групи студентів старших курсів заочної форми навчання та навчання у інтернатурі, в процесі розвитку комунікативної компетентності яких присутнє теоретичне навчання, особистісна, учбова та професійна комунікація найбільш суттєвий вплив мають (табл. 3.7-3.10):

- розвиток функціональної автономії, яка впливає на і на розвиток комунікативних здібностей, і на диференційовані та узагальнений показники комунікативної толерантності і на опосередкований показник комунікативної компетентності – позитивні взаємодії з оточуючими;
- розвиток поведінкової автономії сприяє організаційним здібностям студентів цієї групи та поширенню їх репертуар невербальної комунікації особистості;
- загальний показник автономії пов'язана з рівнем розвитку перцептивно-комунікативних можливостей особистості, як компоненту її комунікативної компетентності.

Таким чином, для студентів, в досвіді яких присутній значний внесок професійного спілкування в розвиток комунікативної компетентності, важливо симулювати функціональні та загальну автономію, то б то формувати здібності для ефективної саморегуляції та самомотивації поведінки. Значення розвитку цих типів автономії тим вища, що вони опосередковано стимулюють і поведінкову автономію студентів, яка впливає на їх здібності до організації ефективної комунікації та на вдосконалення вмінь передавати інформації по невербальним каналам.

3.3 Кількісний аналіз показників типів автономії, комунікативну компетентність студентів та психологічного благополуччя

З метою дослідження зв'язків між показниками комунікативної компетентності, типів автономії та психологічного благополуччя проведено кореляційний та факторний аналіз для даних студентів 1 та 2 груп, а також вибірки взагалі.

3.3.1 Кореляційний аналіз показників типів автономії, комунікативну компетентність студентів та психологічного благополуччя

З метою перевірки узгодженості характеристик комунікативної компетентності, отриманих по різних методикам, проведено кількісний та якісний аналіз взаємозв'язків отриманих даних за допомогою кореляційного коефіцієнта Пірсона (двухстороннього) для кожної з груп студентів, та для вибірки взагалі (табл.3.9-3.10 та додаток Б).

Отримані данні свідчать, що на високому рівні статистичної достовірності $p \leq 0,01$: 1) для студентів групи 1 та вибірки взагалі зростанню мотиваційно-ціннісної готовності до професійної комунікації сприяє зростання чутливості до невербальних проявів інших людей та загальний рівень розвитку невербальної комунікації. Для студентів групи 2 ці показники пов'язані лише на рівні тенденції ($p \leq 0,05$); 2) для студентів групи 1 та вибірки взагалі зростанню загального показника комунікативних здібностей сприяє розвиток саморегуляції невербальної комунікації відповідно задачам спілкування. Для студентів групи 2 цей показник пов'язаний з зниженням тенденції оцінювати інших через розуміння свого «Я», та не залежить від розвитку перцептивно-комунікативних вмінь; 3) рівень розвитку організаційних здібностей не пов'язаний кореляційними зв'язками з іншими показниками комунікативної компетентності (табл.3.11).

Таблиця 3.11

Кореляційні коефіцієнти Пірсона для показників комунікативної компетентності

Показники	КЗ_1			КЗ_2			ОЗ		
	1 група	2 група	Вся вибірка	1 група	2 група	Вся вибірка	1 група	2 група	Вся вибірка
КЗ_2									,364*
ОЗ						,364*			
КТ_2					-,600**				
ЗО_НК	,461*		,334*						
Ч_НК	,602**	,498*	,538**	,401*				,574*	,336*
ЗУ_НК	,410*	,473*	,439**	,527**		,389**			
НК_сумарна	,526**	,551*	,522**	,471*		,336*		,475*	

Примітка: 1) **-високий рівень статистичної значимості $p \leq 0,01$; *-статистична значимість на рівні тенденції $p \leq 0,05$; 2) Показники: КЗ_1 – показник мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації; КЗ_2 - показник розвитку комунікативних здібностей; ОЗ - показник розвитку організаційних здібностей; ЗО_НК - загальна оцінка невербального репертуару людини; Ч_НК - чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого; ЗУ_НК - здатність до управління своїм невербальним репертуаром; НК_сумарна - рівень розвитку невербальної комунікації; КТ-2 - тенденція оцінювати людей, виходячи з власного «Я».

Між показниками невербальної комунікації та комунікативної толерантності групи 1 та 2 з'ясовані негативні кореляційні зв'язки з невербальної чутливості, саморегуляції та загального показника розвитку невербальної комунікації з вмінням згладжувати неприємні наслідки від взаємовідношень з некомунікабельними людьми на рівні тенденції ($p \leq 0,05$). Для групи 2 існує статистичний зв'язок на рівні тенденції ($p \leq 0,05$) розширення невербального репертуару з зростанням тенденції оцінювати інших, скрізь своє «Я» (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Кореляційні коефіцієнти Пірсона для показників комунікативної толерантності та невербальної комунікації

Показники комунікативної толерантності	Угрупування	Показники невербальної комунікації			
		ЗО_НК	Ч_НК	ЗУ_НК	НК_сумарна
КТ_4	1 гр		-,480*	-,495*	-,461*
	2 гр		-,480*	-,495*	-,461*
	Вся виб				
КТ_7	1 гр				
	2 гр	,512*			
	Вся виб				

*Примітка: 1) *- статистична значимість на рівні тенденції $p \leq 0,05$; 2) ЗО_НК - загальна оцінка невербального репертуару людини; Ч_НК - чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого; ЗУ_НК - здатність до управління своїм невербальним репертуаром; НК_сумарна - рівень розвитку невербальної комунікації; КТ_4 - вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей; КТ_7 - адаптаційні здібності у взаємодії з людьми.*

Таким чином, у структурі комунікативної компетентності вибірки присутні внутрішні зв'язки, не обумовлені узгодженістю показників конкретної методики. Зв'язуючою ланкою між всіма характеристиками комунікативності є показники невербальної комунікації, особливо чутливість до невербальних проявів оточуючих.

Кореляційний аналіз зав'язків показників автономії та комунікативної компетентності дозволив виділити такі закономірності (додаток Б) :

1) емоційна автономія не має значимих зав'язків з показниками комунікативної компетентності в досліджені вибірці;

2) поведінкова автономія: а) у студентів групи 1 має значимі на рівні тенденції ($p \leq 0,05$) зв'язки з показниками невербальної комунікації; б) у студентів групи 2 зростання поведінкової автономії сприяє толерантному сприйманню інаковості оточуючих ($p \leq 0,01$); в) показники вибірки взагалі, поєднують тенденції зав'язків поведінкової автономії обох груп на високому рівні статистичної достовірності ($p \leq 0,01$) – показник саморегуляції вербальної поведінки та загальний показник невербальної комунікації; та на рівні тенденції ($p \leq 0,05$) – інші показники невербальної комунікації та толерантності до індивідуальності оточуючих;

3) Функціональна автономія має найбільшу кількість статистично значимих зв'язків з показниками комунікативної компетентності студентів: деякі зв'язки позитивні – то б то зростання функціональної автономії сприяє зростанню показників комунікативної автономії: чутливості, саморегуляції та загальний показник невербальної комунікації, рівень мотиваційно-ціннісної готовності до професійної комунікації та показник комунікативних здібностей у студентів групи 1, 2 та вибірки взагалі; зростає комунікативна толерантність по двом показникам, характеризуючи толерантність до інших (негативний кореляційний зв'язок);

4) Загальний показник автономії, отриманий з методики К. Ріффа, має статистично значимі зв'язки з мотиваційно-ціннісною готовністю до професійної комунікації ($p \leq 0,05$) та загальним показником рівня розвитку невербальної комунікації ($p \leq 0,01$).

Таким чином, кореляційний аналіз дозволив з'ясувати велику кількість зв'язків між показниками комунікативної компетентності та автономії особистості. Для подальшого їх дослідження на більш високому рівні узагальнення проведено факторний аналіз.

3.3.2 Факторний аналіз впливу типів автономії на комунікативну компетентність студентів

Проведено факторний аналіз психологічних показників досліджених. Використано метод виділення факторів: метод головних компонент, для оптимізації факторів використано метод обертання: варімакс з нормалізацією Кайзера. Отримана 4-х компонентна матриця, що відображає зв'язок показників комунікативної компетентності, автономії особистості та інших психологічних характеристик піддослідних студентів, то пояснює 61% дисперсії (Додаток В).

Факторна модель зв'язку показників комунікативної компетентності та автономії студентів складається з чотирьох факторів:

1) Фактор **«Комунікативних здібностей»** пояснює 19% дисперсії, та характеризує зв'язок рівня розвитку комунікативних та організаційних здібностей особистості з всіма видами автономії. Відповідно ваговій значимості найбільший стимулюючий вплив на розвиток цих показників комунікативної компетентності мають диференційовані показники автономії: поведінкова (581), функціональна (572) та емоційна (502). Загальна автономія (423) має менший, но також стимулюючий вплив на розвиток комунікативних та організаційних здібностей.

Всі показники автономії стимулюють також розвиток невербальної комунікації (вага яких у факторі від 353 до 200). Найбільш пов'язано з автономією вміння регулювати свої невербальні прояви відповідно задачам та умовам спілкування (353).

2) Фактор **«Рівень розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини»** (864) пояснює 16% дисперсії, та характеризує зв'язок розвитку невербальної комунікації (вага показників (864-720), мотиваційно-ціннісну компоненту комунікативної компетентності (787) з загальним показником автономії (529), поведінкової (248) та функціональної (264) автономією.

3) Фактор **«Комунікативної толерантності»** (976) пояснює 10% дисперсії, та характеризує зв'язок підвищення рівня комунікативної толерантності з низьким рівнем розвитку організаційних здібностей та високими

показниками позитивних відношень з людьми, самосприйняття та психологічного благополуччя;

4) Фактор «Вік» (808) пояснює 16% дисперсії, та характеризує зв'язок віку піддослідних з зниженням їх організаційних здібностей (-272), функціональної автономії (-257) та комунікативної толерантності по показнику «Схильність оцінювати інших людей, виходячи з власного «Я»» (348); та підвищенням поведінкової автономії (209).

Таким чином, факторний аналіз підтвердив нашу гіпотезу про зв'язок різних структурних компонентів комунікативної компетентності та автономії особистості. Підтвердилась також необхідність структурування вибірки на дві вікові категорії. З'ясовано, що мінімальний зв'язок з автономією мають показники комунікативної толерантності. Уточнені деякі особливості групи 2 – студентів більш зрілого віку – їх низький рівень розвитку саморегуляційних процесів у аспекті мотивації, адаптації та організації своєї діяльності. Ці показники потребують додаткового дослідження.

Висновки по 3 розділу

Отже, ми провели емпіричне дослідження спрямоване на виявлення психологічних особливостей комунікативної компетентності студентів з різними рівнями автономії за наступними етапами:

1. Була проведена діагностика двох груп за допомогою 6 методик. Групи мають близький склад по процентному співвідношенню чоловіків та жінок (88-84% / 12-14% відповідно); майбутніх психологів (72-74%) та інших спеціальностей. У першій групі середній вік студентів 18-20 років, у другій – 28-40, то б то студенти належать до різних вікових груп та розрізняються по наявності активного досвіду комунікативної взаємодії у професійному середовищі.

Студенти старшої вікової групи мають більш високий рівні сформованості мотиваційно-ціннісного компоненту готовності майбутніх спеціалістів до

професійної комунікації та розвитку комунікативних здібностей; але рівень комунікативної толерантності та показників перцептивно-комунікативних можливостей у них нижчий, чим у студентів, що відносяться до молодшої групи.

Було визначено психологічні особливості комунікативної компетентності студентів двох груп з різним рівнем розвитку автономії:

Для молодих студентів на статистично значному рівні достовірності рівень розвитку: а) поведінкової автономії впливає на показники перцептивно-комунікативних можливостей студентів; б) емоційної автономії впливає лише на комунікативні здібності; в) функціональної автономії впливає на показники комунікативної толерантності; г) загальний показник автономії на комунікативну компетентність прямого впливу не має, но сприяє підвищенню рівня поведінкової автономії.

У студентів старшої вікової групи на статистично значному рівні достовірності рівень розвитку: а) поведінкової автономії впливає на рівень розвитку організаційних здібностей, комунікативної толерантності та вербальної комунікації; б) емоційної та функціональної автономії впливає лише на комунікативну толерантність; в) загальний показник автономії впливає на показники перцептивно-комунікативних можливостей студентів.

3.Проведений кореляційний аналіз показників дозволив з'ясувати велику кількість зв'язків між показниками комунікативної компетентності та автономії особистості. Для подальшого їх дослідження на більш високому рівні узагальнення проведено факторний аналіз. Була отримана 4-х компонентна модель, що відображає зв'язок показників комунікативної компетентності, автономії особистості та інших психологічних характеристик піддослідних студентів, то пояснює 61% дисперсії, та складається з факторів «Комунікативних здібностей», «Рівень розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини», «Комунікативної толерантності» та «Вік».

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного теоретико-емпіричного дослідження були зроблені узагальнення:

1. Проведений теоретико-методологічний аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень що до поняття комунікативна компетентність та його структури, дозволяє зробити висновки: а) однозначного тлумачення поняття комунікативна компетентність у сучасній психології не має, його трактування залежить від підходу, який використовують дослідники, та структурного ракурсу, який вони вивчають; б) розвиток розуміння поняття розвивався поступово від узагальнення його, як успішного спілкування, через деталізацію та вивчення його структурних складових (мовленнєвих, лінгвістичних, культурно-соціологічних, прагматичних та ін.), до наступного рівня узагальнення, яке поєднало всі ці аспекти у розуміння цілісного феномену – комунікативної компетентності; в) термін трактується як міждисциплінарний, а структуру комунікативної компетентності формують з композиції п'яти компонентів: індивідуально-особистісного, мовленнєвого, інтерактивно-практичного, полікультурного і предметно-інформаційного; г) комунікативну компетентність вважають інтегральною характеристикою особистості, сенситивний період розвитку якої припадає на період професіоналізації. Тому як новоутворення студентського періоду навчання, вона відчуває вплив рівня розвитку інших структур особистості, що активно розвиваються у цей період.

Найбільш функціональним що до нашого дослідження, в якому досліджений феномен розглядається з позицій компетентнісного підходу та в період становлення професіоналізму майбутніх спеціалістів, є розуміння **комунікативної компетентності** як *особистісного новоутворення, «що забезпечує можливість людини конструктивно взаємодіяти з іншими людьми, спілкуватися, творчо вирішувати різні професійні завдання»* (К. Галацин, А. Хом'як).

Серед структурних компонентів комунікативної компетентності були виділені узагальнені показники: рівні розвитку мотиваційно-ціннісного компонента готовності

майбутніх спеціалістів до професійної комунікації та комунікативно-організаційних здібностей; та диференційні показники – невербальної комунікації та комунікативної толерантності.

2. Аналіз досліджень чинників, що сприяють розвитку комунікативної компетентності студентів, дозволив нам зробити висновок, що недостатньо вивчена проблема впливу особистісної автономії на розвиток комунікативної компетентності студентів. Ми розглядали даний феномен з позицій теорії психологічного благополуччя (загальний показник автономії) та вікової психології (диференціальні показники автономії – поведінковий, емоційний та функціональний).

3. Було визначено склад діагностичної вибірки, студенти двох вікових категорій, що відносяться до соціономічних професій. Дослідження складалося з трьох етапів: пошуково-аналітичного, емпіричного, оціночно-рефлексивного. Були використані психодіагностичні методики, методи якісної обробки отриманих даних та методи описової статистики.

4. В дослідженні були використані наступні методики: Тест для визначення комунікативних здібностей студентів І. Р. Гумінна; Методика діагностики комунікативних та організаторських здібностей В. В. Синявського та В. А. Федоришина (КОС-1); Методика діагностики комунікативної толерантності В. В. Бойко; Методика експертної оцінки невербальних комунікацій А. М. Кузнецова; Опитувальник особистісної автономії М. Нум, адаптований та стандартизований І. В. Корчіковою; Шкала психологічного благополуччя К. Ріфф, адаптована М. Лепешинським.

5. Результати проведення емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення психологічних особливостей комунікативної компетентності студентів з різним рівнем автономії показали:

- У студентів різних вікових груп диференційні характеристики автономії впливають на різні показники комунікативної компетентності;
- Поведінкова автономія, що характеризує вміння самостійно приймати рішення, знаходити виходи зі складних ситуацій, розуміти свої бажання та

здійснювати їх рішень, у студентів юнацького віку впливає на перцептивно-комунікативних можливостей студентів, у студентів старшої вікової групи - на рівень розвитку організаційних здібностей, комунікативної толерантності та вербальної комунікації.

- Емоційна автономія, що характеризує залежність від оцінок, суджень та настрою оточуючих, нездатність самотійно визначити своє відношення до ситуації, менш всіх показників автономії впливає на показники комунікативної компетентності. У молодих студентів розвиток емоційної автономії сприяє підвищенню рівня розвитку комунікативних здібностей. А у більш літніх – комунікативної толерантності.

- Функціональна автономія, що характеризує розуміння своїх цілей, здатність до самомотивації, саморегулювання та адаптації, є найбільш впливовим показник автономії. Рівень його розвитку сприяє зростанню як показників комунікативної компетентності, так і на рівень поведінкової автономії, то б то опосередковано впливає на досліджений феномен на двох рівнях: безпосередньому та опосередкованому. У обох груп він сприяє підвищенню комунікативної толерантності.

- Загальний показник «Автономії», що характеризує незалежність, здатність протистояти соціальному тиску в своїх думках і вчинках, можливість регулювати власну поведінку й оцінювати себе, виходячи з власних стандартів, у молодих студентів має лише опосередкований вплив, через сприяння зростанню поведінкової автономії. А у групі більш літніх досліджених впливає на показники перцептивно-комунікативних можливостей студентів.

Отримані результати підтвердженні t-критерієм Стьюдента та коефіцієнтом Фішера F як статистичними методами.

5. Для узагальнення досліджених зв'язків між показниками комунікативної компетентності та автономії особистості досліджених студентів був проведений факторний аналіз. Отримана чотирьох факторна модель, що складається з факторів «Комунікативних здібностей», «Рівень розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини», «Комунікативної толерантності» та «Вік». Факторний

аналіз підтвердив нашу гіпотези про зв'язок різних структурних компонентів комунікативної компетентності та рівнів розвитку автономії. З'ясовано, що мінімальний зв'язок з автономією мають показники комунікативної толерантності.

Підсумував результати теоретико-емпіричного дослідження, буде доцільним запропонувати ряд рекомендацій: своєчасно моніторити розвиток новоутворень особистості у здобувачів вищої освіти, особливо у студентів різних поколінь чи вікових груп; відповідно індивідуально-психологічним чи груповим характеристикам корегувати програми розвитку комунікативної компетентності та автономії особистості студентів; для сучасних 18-20 літніх студентів рекомендовані додаткові тренінги для розвитку поведінкової автономії, а для більш дорослих студентів 28-40 років, рекомендовано цільоспрямований розвиток функціональної автономії.

ДОДАТКИ

Додаток А

Тест для визначення комунікативних здібностей студентів, розроблений Р. Гумінною [39, с.123-124, 212-214].

Дайте відповіді «так» або «ні» на запропоновані запитання.

1. Чи багато у Вас друзів з якими спілкуєтесь?
2. Чи часто вдається переконати співрозмовника прийняти Вашу думку?
3. Чи наполягатимете на своєму рішенні, якщо його не приймає більшість учасників комунікативного процесу?
4. Чи швидко орієнтуєтесь у критичній ситуації?
5. Чи прагнете нових знайомств для розширення власного кола спілкування?
6. Чи легко налагоджуєте контакти з незнайомими людьми?
7. Чи швидко адаптуєтесь до нового кола спілкування?
8. Чи проявляєте ініціативу у вирішенні важливих завдань?
9. Чи дратує Вас спілкування із великою кількістю людей?
10. Чи відчуваєте труднощі при необхідності звернутися за порадою?
11. Чи подобається Вам бути в центрі уваги серед учасників комунікативного процесу?
12. Чи намагаєтесь у комунікативному процесі максимально чітко донести власну думку?
13. Чи підбираєте висловлювання відповідно до віку, статусу, освіти, культури співрозмовника?

14. Чи стежите за логічністю викладу Ваших думок ?

15. Чи ставите додаткові запитання до співрозмовника у випадку нерозуміння інформації?

16. Чи турбуєтесь про враження співрозмовника на ваше висловлювання?

17. Чи обмірковуєте форму викладу інформації для співрозмовника?

18. Чи намагаєтесь спростувати висловлювання співрозмовника?

19. Чи використовуєте наукові терміни під час комунікативної взаємодії?

20. Чи спонукаєте співрозмовника ставити Вам запитання?

Підрахуйте кількість позитивних відповідей на запитання. Результат звірте із таблицею

Рівень	Комунікативні здібності
Творчий	17-20
Конструктивний	14-16
Репродуктивний	11-13
Адаптаційний	Менше 11

Творчий (високий) рівень характеризувався чітким усвідомленням студентами комунікативних потреб, цілей та інтересів, розвитком комунікативних умінь і навичок, багатим комунікативним досвідом. Майбутні спеціалісти виявляли розуміння, що комунікація між людьми є одним із найважливіших факторів їх успішності, матеріального і морального достатку, особистісного становлення. Комунікація для них становить величезну цінність.

Конструктивний (середній) рівень властивий студентам з невеликою кількістю комунікативних потреб, інтересів та цілей у розвитку комунікації, наявністю незначного комунікативного досвіду. Майбутні спеціалісти, які виявили сформованість мотивації на конструктивному (середньому) рівні розуміють, що комунікація є важливою і необхідною у життєдіяльності людини, однак незначні комунікативні потреби та інтереси звужують коло їх комунікативної взаємодії.

Репродуктивний (задовільний) рівень характеризується обмеженими комунікативними потребами, нестачею повного та ясного розуміння цілей комунікативної діяльності, ролі професійної комунікації та її особливостей у лікарській праці. Майбутні спеціалісти не сприймають ефективну комунікацію з оточенням, як необхідний складник психологічного комфорту, ефективної діяльності та досягнення цілей.

Адаптаційний (низький) рівень мотивації виявляється у тому, що студенти не усвідомлюють значення професійної комунікації, майже не проявляють зацікавлення у вдосконаленні комунікативних знань умінь та навичок, не прагнуть до професійно-комунікативного самовдосконалення.

КТ_6	1 гр.									
	2 гр.			-,499*					-,611**	-,583**
	Вся в-ка			-,397**						
КТ_7	1 гр.			-,401*						
	2 гр.									
	Вся в-ка									
КТ_загальний	1 гр.			-,475*						
	2 гр.								-,550*	
	Вся в-ка									
ЗО_НК	1 гр.	,399*			,542**	,398*	,459*	,467*	,496*	,584**
	2 гр.									
	Вся в-ка	,308*			,491**		,319*	,321*		,378*
Ч_НК	1 гр.	,480*	,464*	,403*	,430*		,546**	,636**	,553**	,624**
	2 гр.									
	Вся в-ка	,365*	,342*	,374*	,410**		,456**	,468**	,344*	,452**
ЗУ_НК	1 гр.	,429*				,571**	,614**	,625**	,660**	,688**
	2 гр.				,517*					
	Вся в-ка	,404**	,354*	,412**	,402**	,393**	,463**	,486**	,497**	,570**
НК_сумарна	1 гр.	,468*	,421*		,456*	,456*	,584**	,625**	,615**	,679**
	2 гр.			,536*	,613**					
	Вся в-ка	,415**	,373*	,417**	,493**		,488**	,503**	,445**	,550**

Примітка: 1) **-високий рівень статистичної значимості $p \leq 0,01$; *-статистична значимість на рівні тенденції $p \leq 0,05$; 2) Показники: ПА – поведінкова автономія; ФА – функціональна автономія; ПВЗО – «Позитивні відношення з оточуючими»; А – «Автономія»; КС – «Керування середовищем»; ОсЗ – «особистісне зростання»; ЦвЖ - «Цілі в житті»; С – «Само свідомість»; ПБ – «Психологічне благополуччя»; КЗ_1 – показник мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації; КЗ_2 – показник розвитку комунікативних здібностей; ЗО_НК - загальна оцінка невербального репертуару людини; Ч_НК - чутливість, сензитивність людини до невербальному поведінці іншого; ЗУ_НК - здатність до управління своїм невербальним репертуаром; НК_сумарна - рівень розвитку невербальної

комунікації; *KT_загальний* - загальний рівень комунікативної толерантності; рівні толерантності за окремими показниками: *KT_1* - здатність приймати (не приймати) індивідуальності тих людей; *KT-2* - тенденція оцінювати людей, виходячи з власного «Я»; *KT_3* - міра категоричності або незмінності і оцінки на адресу оточуючих; *KT_4* - вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей; *KT_5* - схильність переробляти та перевиховувати інших людей; *KT_6* - схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними; *KT_7* - адаптаційні здібності у взаємодії з людьми.

Додаток В.

Таблиця

**Повернута матриця компонентів факторного аналізу
впливу типів автономії на комунікативну компетентність студентів**

Психологічні показники		Компонент			
Значення показника	Позначення	1	2	3	4
Вік піддослідних	Вік				,808
Мотиваційно-ціннісного компонента готовності майбутніх спеціалістів до професійної комунікації	K3_1		,787		
Кваліфікаційні рівні готовності до професійної комунікації	Рівень_K3_1		-,828		
Комунікативні здібності	K3_2	,766			
Шкальна оцінка комунікативних здібностей	ШО_K3_2	,812			
Організаційні здібності	O3	,558			-,272
Шкальна оцінка організаційних здібностей	ШО_O3	,516		,251	-,278
Здатність приймати індивідуальність інших людей	КТ_1			,595	
Схильність оцінювати інших людей, виходячи з власного «Я»	КТ_2	-,276		,658	,344
Схильність до категоричних та незмінних суджень що до оточуючих	КТ_3			,755	

Вміння приховати або згладжувати неприємні враження при зіткненні з некомунікабельними якостями людей.	КТ_4			,753	
Схильність переробляти та перевиховувати інших людей	КТ_5			,668	
Схильність підганяти людей під себе, робити їх зручними	КТ_6			,730	
Рівень адаптивних здібностей у взаємодії з людьми	КТ_7			,749	
Загальний рівень комунікативної толерантності	КТ_загальний			,976	
Загальна оцінка невербального репертуару людини	ЗО_НК	,200	,743		
Чутливість, сенситивність людини до невербальної поведінки людей	Ч_НК	,215	,807		
Здатність до управління своїм невербальним репертуаром адекватно цілі та ситуації спілкування	ЗУ_НК	,353	,720		
Рівень розвитку перцептивно-комунікативних можливостей людини	НК_сумарна	,304	,864		
Поведінкова автономія	ПА	,581	,248		,209
Емоційна автономія	ЕА	,502			
Функціональна автономія	ФА	,572	,264		-,257
Позитивні відносини з оточуючими	ПВЗО	,446	,274	-,332	,285

Автономія	А	,423	,529		
Керування середовищем	КС	,748			,313
Особистісне зростання	ОсЗ	,410	,500		,219
Цілі в житті	ЦвЖ	,593	,340		,423
Самосприйняття	С	,730	,210	-,308	,367
Психологічне благополуччя - суб'єктивне самовідчуття цілісності та свідомості індивідом свого буття	ПБ	,761	,343	-,295	,348

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієвська В.В., Драніщева Е. І., Тищенко С. П. та ін. Методологічні проблеми трансформації комунікативної компетентності психолога в інформаційному суспільстві: монографія; за ред. В. В. Андрієвської. К. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 226 с.
2. Андрущенко Т. В., , І. М. Ковчина, С. В. Пасічніченко, М. В. Панченко Актуальні проблеми формування компетентностей у студентів-юридичних . *Вид-во НПУ імені МП Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 2018. №60. с. 9 – 12.
3. Бех І. Виховання особистості: підручник. Київ: Либідь, 2008. 848 с.
4. Блинова О. Є., В. В. Мойсеєнко Асертивність як чинник комунікативної компетентності студентів. *Scientific Journal Virtu*. 2020. №40. С. 36 – 39.
5. Бочелюк, В. Й. Психологічне благополуччя як основа визначення стратегії життєздійснення особистості. *Соціально-психологічні технології розвитку особистості* : зб. наук. праць за матеріалами V Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів (м. Херсон, 14 травня 2020 р.) / ред. колегія : А. М. Яцюк, Н. О. Олейник, В. В. Мойсеєнко та ін. Херсон : ФОП Вишемирський В.С., 2020. С. 33-36.
6. Бурдукало М. М. Автономізація особистості як новоутворення юнацького віку. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 18. С. 112-119.
7. Василів Н. Є., Кузь О. Б. Комунікативна компетентність психолога бізнесу та управління як умова його професійного успіху. *Теорія і практика підготовки конкурентоспроможного фахівця як вектор освітніх парадигм*. Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Тернопіль, 29-30 вересня 2022 р.). С.41-48. <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27010/1/kiz.pdf>
8. Вікова психологія. Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота» усіх форм

навчання / Укл.: К. О. Кальницька, Л. М. Новик, Г. Л. Чепурна. Чернігів: ЧНТУ, 2018. 68 с.

9. Вознюк Г., Куньч З. Культуромовна підготовка як чинник професійно-комунікативної компетентності суспільства. *Інформація, комунікація, суспільство*. 2016. №2. С. 204–205.

10. Ворнікова Л.К. Соціально-психологічні чинники вікових змін у жінок зрілого віку: дисперсний та регресивний аналізи. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина*. 2023. № 13(31) 2023. С.502-511. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13\(31\)-502-511](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13(31)-502-511)

11. Ворнікова Л.К. Соціально-психологічні чинники вікових змін у жінок зрілого віку: факторний та якісний аналізи. *Наукові перспективи*. №7 (37). 2023.- с.600-613. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7\(37\)-600-613](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-7(37)-600-613)

12. Гавриляк Л. С. Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *Науковий журнал «ЛЮГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. 2019. № 3. С. 70-73.

13. Галацин К., Хом'як А. Комунікативна культура майбутнього фахівця: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 132 с.

14. Гладких Г.В., Шаров С.В. Напрями формування комунікативної компетентності студентів. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 11. Т. 1. 2019. С.70-74.

15. Гарькавець С. А. Психологія невербальної комунікації: учбовий посібник. Северодонецьк : Видавництво «Петіт», 2015. 214 с.

16. Гомеля Н., Флегонтова Н. Естетичні та етичні чинники розвитку комунікативного досвіду викладачів філологічних дисциплін вищих педагогічних навчальних закладів : методичні рекомендації. К, 2016. 72 с.

17. Гуменна І. Р. Підготовка майбутніх лікарів до професійної комунікації на засадах міждисциплінарної інтеграції : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Захист Рівне : НУВГП, 2016. 270 с.

18. Гурлєва Т. С. Діалогове спілкування через друкований текст як ознака комунікативної компетентності психолога-автора і клієнта-читача. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ва. Серія 12: Психологічні науки. Випуск 4(49). 2016. С.52-58.

19. Гуолдман Д. Емоційний інтелект/ Деніел Гоулдман ; пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Х.: Вид-во «Віват», 2018. 512 с.

20. Дегтярьова Г. С., Руденко Л. А. Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування :навчально-методичний посібник . К. : Педагогічна думка, 2010. 192 с.

21. Доброва Н. В., Осипова М. М. Основи бізнесу : навчальний посібник. Одеса: Бондаренко М. О., 2018. 305 с.

22. Дубасенюк О.А. Компетентнісний підхід у професійній підготовці вчителя : зб. наук. праць молодих дослідників / [за заг. ред. О.С. Березюк, Л.О. Глазунової]. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. С. 10-16.

23. Заброцький М. М., Максименко С. Д. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. Київ-Житомир : Волинь, 2000. 32 с.

24. Карсаканова С. В. Опитувальник “Шкали психологічного благополуччя” К. Ріфф: процес та результати адаптації . *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. Вип.1. С. 1–10.

25. Кінаш І. О. Формування комунікативної компетентності майбутніх лікарів на етапі професійної підготовки. *Медична освіта*. 2020. № 3. С. 84-88. <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.3.11445>

26. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Копаниця О.В., Малхазов О.Р. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник. К.:НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

27. Коломієць Л.І., Назаренко Ю.В. Психологічні кореляти особистісної автономії юнацтва. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 34 (73) № 5 2022. С.67-73. DOI <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/11>

28. Корчікова І. В. Особиистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. - К., 2014. - 21 с.

29. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки.* 2 (110). 2018. С. 102–114.
30. Кравченко-Дзондза О. Е. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки : автореф. на здоб. наук. ступ. канд. педагог. наук : 13.00.04. Київ, 2015. 24 с.
31. Кравченко-Дзондза О. Е Формування комунікативної компетентності студентів у процесі вивчення культурологічних дисциплін. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип.10. 2014. С.205-218.
32. Купіна І. О. Шляхи підвищення комунікативної компетентності студентів факультету дошкільної освіти. *Теорія та методика навчання та виховання.* 2018. № 45 С. 117-127. <http://doi.org/10.5281/zenodo.2620829>
33. Левус Н. І. Чинники соціально-комунікативної компетентності молоді. *Наукові студії із соціальної та політичної психології.* 2011. №. 27. С. 180 – 189.
34. Лемак М.В., Петрище В. Ю. Психологу до роботи: діагностичні методики:збірник. Ужгород: Видавництво Олега Сандри Гаркуші, 2012. 613 с. https://wp.nmc-ptu.rv.ua/DOK/MZPsSI/Psyhologu_dla_roboty.pdf
35. Назарян Р.С., Хмиз Т.Г., Кузина В.В. Основні категорії та поняття проблеми формування комунікативної компетентності у студентів медичного університету. *Експериментальна та клінічна стоматологія.* 2018. №1 (2). С.18-88.
36. Мамчур, Л. Комунікативна компетентність особистості: її роль і значення в успішному спілкуванні. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету,* (2). 2019. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.2.2006.187078>
37. Медянова О. В., Ханжи В. Б. Про доцільність впровадження в навчальний процес елективного курсу «Теорія і практика професійної мовної комунікації». *Шляхи підвищення якості підготовки студентів і аспірантів*

медичних університетів в контексті викладання соціогуманітарних дисциплін. Збірник матеріалів наради-семінару завідувачів кафедр (курсів) соціогуманітарних дисциплін медичних та фармацевтичних факультетів ЗВО України (16 січня 2020 р., м. Запоріжжя, ЗДМУ). Запоріжжя : ЗДМУ, 2020. С. 41–42.

38. Павлюк М. М. Самостійність майбутніх фахівців: витоки становлення та перспективи цілеспрямованого розвитку. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 9, Вип. 6. С. 37-44.

39. Павлюк М. М. Теорія і практика розвитку самостійності майбутнього фахівця : монографія . Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2018. 388 с.

40. Паршук С. М. Педагогічна комунікація як складова професійної ідентичності майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. №5. С. 318 – 325.

41. Пономаренко Т.І. Коучинговий підхід у розвитку комунікативної компетентності майбутніх практичних психологів. *Теорія і практика сучасної науки. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-24 листопада 2018 року)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. Ч. 2. С. 63 – 66.

42. Пономаренко Т. О. Психологічні чинники розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів у медійному просторі : дис. на здобуття ступеня доктора філософії у галузі психології: 05 Соціальні та поведінкові науки Київ, 2022. 281 с.
https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Ponomarenko/Ponomarenko_dis.pdf

43. Психологічні технології самодетермінації розвитку особистості: монографія / Л.З. Сердюк, І.В. Данилюк, В.В. Турбан, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська [та ін.] ; за ред. Л.З. Сердюк. К.: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2018. 192 с.

44. Скворцова С.О., Вортникова Ю.С. Професійно-комунікативна компетенція учителя початкових класів: [монографія]. Харків : «Ранок-НТ», 2013. 290 с.
45. Турчинова А. М Емоційний інтелект як фактор розвитку комунікативної компетентності особистості . *Проблеми та перспективи забезпечення цивільного захисту: матеріали міжнародної науковопрактичної конференції молодих учених*. Харків: НУЦЗУ, 2020. С. 220 – 221.
46. Ульянова Т. Ю., Кваснікова Ю. В. Співвідношення показників самоставлення та автономності особистості. *Актуальні проблеми життєвого та професійного само- здійснення особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика» (19-20 травня 2023 р.)* / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса : ФОП Бєлий А.Є., 2023. С.122-128.
47. Філоненко М. М. Психологія особистісного становлення майбутнього лікаря [текст] монографія . Київ: Центр учбової літератури, 2015. 334 с.
48. Хаб'юк О. Концептуальні основи медіа-економіки. Монографія. Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 180 с.
49. Хома Т., Малеш М. Формування інформаційно-комунікативної компетентності студентів в умовах коледжу. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 3-4 (22-23). С.262-270.
50. Чайка Г.В. Переклад українською тесту автономії-прив'язаності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 32 (71). № 2. 2021. С.31-35.
51. Шевченко С.В., Фалько Н.М. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів. *Габітус*. Випуск 18. Т.2. 2020. С.143-148. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.26>
52. Шевцова Л. Башманівська Л. Формування комунікативної компетентності студентів-філологів. *Освітній простір України*. 2018. Вип. 13. С. 108-114. http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2018_13_17

53. Шевчук Т. Визначення стану сформованості соціокомунікативної компетентності у студентів-медиків. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 9(14) 2022. С.483-494.
[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-9\(14\)-483-494](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-9(14)-483-494)
54. Шкала психологического благополучия К. Рифф. URL: <https://fc.vseosvita.ua/000ycm-a8b2/p-00b-0x0.jpg?t=8f5982cf7e46b1dedd9eb94a959209e1> та <https://fc.vseosvita.ua/000ycm-a8b2/p-00c-0x0.jpg?t=8f5982cf7e46b1dedd9eb94a959209e1>
55. Шостя І. В. Соціально-психологічні засади формування комунікативної компетентності майбутніх лікарів у системі вищої освіти : дис... канд. психол. наук : 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Сєверодонецьк, 2018. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/09/SHostya-I.V.-dysertatsiya-1.pdf>
56. Юхимець О. І. Інтегративний зміст комунікативної компетентності майбутніх правознавців. *ScienceRise: Педагогічні науки*. 2017. № 11 (9). С. 44-48.
57. Ardila M. A. Exploring factors affecting listening skills and their implications for the development of the communicative competence: A case study .*Opening Writing Doors Journal*. 2013. №. 2(10). P. 54 – 92.
58. Bekker M.H.J., van Assen M.A.L.M. A Short Form of the Autonomy Scale: Properties of the Autonomy– Connectedness Scale (ACS–30). *Journal of Personality Assessment*, 2006, 86(1), 51–60.
59. Chang M. Factors Affecting the Implementation of Communicative Language Teaching in Taiwanese College English Classes. *English Language Teaching*. 2011. №2(4). P. 3–12.
60. Cheon, S. H., Reeve, J., and Vansteenkiste, M. (2020). When teachers learn how to provide classroom structure in an autonomy-supportive way: Benefits to teachers and their students. *Teach. Teach. Educ.* 90:103004. doi: 10.1016/j.tate.2019.103004

61. Haladin N. A. et al. Assertiveness Among Undergraduates in a Malaysian Public University: Implications Towards Improved Employability . *Sains Humanika*. 2013. №. 2(65). P. 15-24.
62. Huang L. J. Developing intercultural communicative competence in foreign language classrooms – A study of EFL learners in Taiwan . *International Journal of Intercultural Relations*. 2021. №83. C. 55–66.
63. Maheshwari S., Gill K. Correlation of Assertive Behavior with Communication Satisfaction among Nurses. *Journal of Health, Medicine and Nursing*. 2015. №14. P. 68 – 74.
64. Marius O. Johansen¹, Sigrunn Eliassen¹, Lucas M. Jenö. (2023).The bright and dark side of autonomy: How autonomy support and thwarting relate to student motivation and academic functioning. *Frontiers in education*. 8 (1153647). Pp.1-13. DOI:[10.3389/feduc.2023.1153647](https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1153647)
65. Mehra P., Mishra A. Communicative competence and subjective well-being: the mediating role of organisation-based self-esteem . *International Journal of Indian Culture and Business Management*. 2019. №19(3). P. 354–368. DOI: [10.1504/IJICBM.2019.102006](https://doi.org/10.1504/IJICBM.2019.102006)
66. Minsun S., Namyoung Y. Intercultural Communicative Competence, Self-Esteem Cultural Competence of Nursing Students. *International Journal of Advanced Nursing Education and Research*. 2016. №1(1). P. 13 – 18.
67. Patall, E. A., Steingut, R. R., Vasquez, A. C., Trimble, S. S., Pituch, K. A., and Freeman, J. L. (2018). Daily autonomy supporting or thwarting and students' motivation and engagement in the high school science classroom. *J. Educ. Psychol.* 110, 269–288. doi: 10.1037/edu0000214
68. Ryan R.M., Deci E.L. Overview of self-determination theory: An organismic-dialectical perspective. In: E.L. Deci, R.M. Ryan (Eds.), *Handbook of self-determination research*. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2002. pp. 3-33.
69. Sheiful A. Factors in English Communicative Competence for Non English Teachers *State University of Ar-Ranir*. 2014. : https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2499078#:~:text=Almost%20%20all

[%20of%20the%20components,%2C%20accuracy%2C%20fluency%20and%20pronunciation..](#)

70. Susen S. The 'Postmodern Turn' in the Social Sciences. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2015. 522 p.

71. Vansteenkiste M., Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the explanatory role of psychological needs in human well-being. In: L.Bruni, F.Comim, M.Pugno (Eds.), *Capabilities and happiness*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2008. pp. 187-223.

72. Weinstein E. The social media see-saw: Positive and negative influences on adolescents' affective well-being. *New Media & Society*. 2018. №10(20). P. 3597–3623.

73. McCroskey J.C. Communication Competence and Performance: A Research and Pedagogical Perspective. *Communication Education*. 1982. №31. P. 42– 54.